

Türkiye'deki "İnsan Hakları Savunucusu" Paradigması Hakkında Feminist Bir Tartışma

DURU YAVAN



Türkiye'deki "İnsan Hakları Savunucusu" Paradigması Hakkında Feminist Bir Tartışma

DURU YAVAN

Bu rapor, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenen ve ISHR (International Service for Human Rights) ile birlikte yürütülen "Başkalarını Savunmak, Kendini Özgürleştirmek: Türkiye'deki Kadın Hak Savunucuları" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

© Hafıza Merkezi e.V., Kasım 2021.
Tüm hakları saklıdır.

YAZAR Duru Yavan

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Özgür Sevgi Göral, Özlem Kaya

SON OKUMA Müge Karahan

TASARIM Selin Estroti

KAPAK İLLÜSTRASYONU Güneş Terkol

Worlbmon, kumaş üzerine dikiş,

130x155cm, 2019

V.i.s.d.P.

Özlem Kaya Bergmann
c/o **HAFIZA MERKEZİ e.V.**
Haus der Demokratie und
Menschenrechte
Greifswalder Str. 4
10405 Berlin

www.hm-berlin.org
info@hm-berlin.org

DESTEKLEYENLER

 Federal Foreign Office


Human Rights

İÇİNDEKİLER

4	Sunuş ve Metodoloji
7	I. Giriş: Türkiye’de Etki Alanını Genişleten “İnsan Hakları Savunucusu” Paradigmasına Bir Toplumsal Cinsiyet Şerhi Düşmek
8	II. Feminist Bir Perspektiften “İnsan Hakları Savunucusu” Paradigmasını İncelemek
8	A. “İnsan Hakları Savunucusu” Paradigmasında Kadınların Yeri: “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Kavramı
10	B. Feminist Eleştiriler: “İnsan Hakları Savunucuları”nı Koruma Rejimini Dönüştürme Çabaları
14	III. “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Paradigmasının Türkiye’deki Kadınlar için Ne Anlama Geldiğini Düşünmek
14	A. Kendini “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Olarak Tanımlamak ya da Tanımlamamak: Çekinceler ve Motivasyonlar
16	B. Kendini Nasıl Tanımladığının Ötesine Geçmek: “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Kavramının Gündeme Getirdiği Meseleler
17	1. Daralan sivil alanın cinsiyetli yüzü: hak savunucularına yönelik saldırı, tehdit ve hak ihlallerine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak
22	2. “İçeriden” gelen saldırıların yıkıcılığı: hem içeride hem dışarıda mücadele
25	3. Molasız bir hayat: ağır iş yükü, duygusal yıpranma ve göz ardı edilen özbakım ihtiyacı
27	IV. Sonuç: “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Söylemine Dadanmak ve Mesafelenmek, Koruma Rejimini Eleştirmek ve Dönüştürmek

SUNUŞ VE METODOLOJİ

Hafıza Merkezi Berlin'in "**Başkalarını Savunmak, Kendini Özgürleştirmek: Türkiye'deki Kadın Hak Savunucuları**" projesi kapsamında hazırladığımız bu üç kısa rapor, Türkiye'deki sivil toplum ve insan hakları alanının cinsiyetli yapısını ve alandaki öznelerin cinsiyetli deneyimlerini feminist bir bakış açısıyla analiz etmeyi hedefleyen uzun soluklu bir araştırmanın ürünü. Bu üç raporun ortak derdinin, çoğu zaman tartışmasız "güvenli alan" olarak tanımlanan sivil toplum ve insan hakları alanının görünmez kılınan cinsiyetçi yapısını ifşa etmek ve alandaki kadın, queer ve non-binary öznelerin deneyimlerini görünür kılmak olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu raporlar, konuya farklı açılardan yaklaşarak Türkiye'deki insan hakları alanının toplumsal cinsiyetlendirmesine ve alandaki kadın, queer ve non-binary öznelerin güçlendirilmesine mütevazı bir katkı sunmayı amaçlıyor.

"Birbirinin Can Simidi Kadın ve LGBTİ+ Özneler: İnsan Hakları Alanında İlişkiler, İttifaklar, Mesafeler" başlıklı ilk rapor, alandaki öznelerin deneyimlerinden yola çıkarak feminist/LGBTİ+ hareket ile insan hakları hareketi arasındaki mesafeyi sorguluyor ve bu mesafenin nedenleri üzerine düşünüyor. Rapor öncelikle, Türkiye'de politik hareketlerde yer alan veya sivil toplum kurumlarında çalışan ya da başka aktivist ağların ve mücadele deneyimlerinin içinde bulunan kadın ve LGBTİ+ öznelerin, bu hareketlere ve kurumlara dahil olma biçimlerini ele alıyor. Bu dahil olma biçimlerinden yola çıkarak rapor, Türkiye'de insan hakları hareketi ile çeşitli politik hareketler arasındaki dinamiklerin, gerilimlerin ve ilişkilerin izini sürüyor. Özellikle 2015 sonrasında sivil alanın giderek daraldığı süreçte, ülkenin değişen toplumsal/politik koşullarının hareketler arasındaki mesafeleri, iletişimi ve ilişkilenecekleri nasıl etkilediğini ve bu dönemde feminist hareket, Kürt kadın hareketi ve LGBTİ+ hareketlerinde yer alan öznelerin, nasıl örgütlenme pratikleri geliştirdiklerini, politika yapma stratejilerini nasıl değiştirdiklerini anlamaya çalışıyor.

"Kurumlar, Kimlikler ve Öznellikler Arasında Hak Savunmak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Sivil Alan" başlıklı ikinci rapor, sivil toplum ve hak mücadelesi alanının cinsiyetçi yapısını ifşa etmeyi ve kadınların, insan hakları alanındaki bu cinsiyetçi örüntülerden gündelik hayatlarında nasıl etkilendiklerini tespit etmeyi hedefliyor. Bu çerçevede rapor, alandaki öznelerin gündelik deneyimlerine odaklanarak Türkiye insan hakları alanında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve zorlukların hangi örüntü ve mekanizmalar devreye sokularak yeniden üretildiği üzerine düşünüyor. Bunu yaparken alandaki kadınların gündelik deneyimlerini, yer aldıkları farklı örgütlenme modellerinin koşulları içerisine yerleştirerek değerlendiriyor. Böylece toplumsal cinsiyet temelli eşitliklerin, ayrımcılıkların ve zorlukların yaş, sınıf, etnisite, öğretim düzeyi gibi diğer toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ile bir araya geldiğinde gündelik, somut, gerçek deneyimlerde nasıl tezahür ettiğini, bu bağın kadınların yaşamlarını ve kendilerini algılama ve anlatma biçimlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaya çalışıyor.

"Türkiye'deki 'İnsan Hakları Savunucusu' Paradigması Hakkında Feminist Bir Tartışma" başlıklı son rapor ise Türkiye'de son dönemde giderek etki alanını genişleten "insan hakları savunucusu" söylem ve mekanizmalarına bir toplumsal cinsiyet şerhi düşerek alanın cinsiyetlendirilmesine katkı sağlamayı ve bu vesileyle kadın öznelerin cinsiyetli deneyimlerini görünür kılmayı umuyor. Bu amaçla yola çıkan rapor, öncelikle "insan hakları savunucusu" paradigmasına ilişkin feminist eleştirilere odaklanıyor ve farklı coğrafyalarda "insan hakları savunucusu" söylem ve koruma mekanizmalarının toplumsal cinsiyetlendirilmesi için verilen

uzun soluklu feminist mücadeleye kulak kabartıyor. Ardından da bu mücadele sonucunda ortaya çıkan ve zaman içinde dönüşerek farklı anlamlar kazanan “kadın insan hakları savunucusu” kavramının Türkiye’de hangi tartışma kapılarını araladığını, insan hakları alanının cinsiyetçi yapısına ilişkin neleri düşünmeye teşvik ettiğini, alanın özneleri için bu kavramın ne anlama geldiğini ve son kertede alandaki kadınlar için bu kavramın güçlendirici bir araç olup olamayacağını tartışıyor.

Bu araştırma çerçevesinde, sivil toplum örgütlerinde, feminist harekette, Kürt kadın hareketi ile LGBTİ+ kurumlarında ve aktivist ağlarda yer alan 30 kişiyle çevrimiçi olarak, yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirdik. Görüşme yaptığımız kişileri yaş, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, çalıştığı alan, çalışma şekli ve aidiyet biçimleri gibi kriterleri göz önüne alarak bir çeşitlilik oluşturma gayesiyle belirledik. Görüşme yaptığımız kişilerden yalnızca ikisi aynı kurumda çalışıyor, geriye kalan 28 katılımcı ise alandaki farklı kurum ve ağlarda yer alıyor. Görüştüğümüz kişilerin üçte biri, fon desteği alan sivil toplum örgütlerinde profesyonel olarak çalışırken sayıca ağırlıktaki diğer grup, daha ziyade gönüllü desteğiyle çalışmalarını yürüten insan hakları veya sivil toplum örgütlerinde ya da feminist veya başka politik ağlarda yer alıyorlar.

Bilindiği gibi 2015 yılı, Türkiye’de şiddetin yeniden hem politik hem gündelik yaşamı birçok farklı açıdan yönetmeye başladığı bir dönemin başlangıcı oldu. Aynı zamanda, küresel ölçekte de otoriter rejimlerin ve farklı türde ırkçı, yabancı düşmanı hareketlerin güçlendiği ve hak savunmanın, politik mücadele vermenin, kamusal alanda birer özne olarak yer almanın zorlaştığı bir dönemden bahsediyoruz. Bu araştırmayı da sivil toplum ve hak mücadelesi alanlarındaki birçok kişi ve kurumun da tarif ettiği üzere sivil alanın daraldığı bir dönemde gerçekleştirdik. Haliyle araştırmanın hem çerçevesi hem temel soruları bu spesifik dönemin özgül koşullarının yarattığı etki göz önünde bulundurularak şekillendi. Artan baskı ve şiddet döneminde herkes sivil alanda kendi köşesine çekilmek zorunda bırakılırken kadınlar bu etkiyi gündelik, profesyonel ve politik yaşamlarında nasıl deneyimliyor sorusunun peşine düştük. Yine bu çerçevede raporlarda, görüştüğümüz kişilerin kimliklerini, kişisel güvenlikleri açısından bir tehlike yaratmamak adına anonim bırakmayı tercih ettik ve raporların bazı kısımlarında kurum isimleri geçse de görüşmelerden yaptığımız alıntıların, kişilerin kimliklerini ifşa etmeyecek şekilde paylaşılmasına özen gösterdik.

Son olarak hem araştırma sürecinin kendisinin hem de raporların sınırlılıklarından bahsetmek durumundayız. Örneğin, görüştüğümüz kişileri yukarıda belirttiğimiz dağılımlara göre belirlemeye çalışmış olsak da mekânsal olarak Ankara, İstanbul ve Diyarbakır ölçeğinde araştırmamızı şekillendirdik. Dolayısıyla çalışmamızda mekânsal farklılıklardan kaynaklanabilecek deneyimleri yeteri kadar öne çıkaramadığımızı düşünüyoruz. Ayrıca araştırmamızın, dolaylı da olsa tanıdığımız, kamusal olarak aşına olduğumuz ve toplumsal cinsiyet alanında yaptıkları çalışmalardan takip ettiğimiz kişilerle yapılan görüşmelerle sınırlı kaldığını da söyleyelim. Bir yandan mümkün olduğunca farklı hareket ve grupların örneklemimizde temsil edilmesine özen gösterdik ama onları doğrudan buldukları kurumların sözcüsü olarak dinlemedik. Dolayısıyla görüşmelerdeki anlatıların kişilerin dahil oldukları alanlardaki herkesin görüşlerini yansıtmayabileceğini de belirtmek isteriz. Bunu gözeterek, raporlarımızda mümkün olduğunca buldukları kurumların, ağların ve hareketlerin kamusal alanlardaki faaliyet ve etkinliklerine de yer vermeye çalıştık.

Ayrıca yaptığımız araştırma Türkiye sivil toplum ve insan hakları alanının toplumsal cinsiyetlendirilmesini ve alandaki kadın öznelerin deneyimlerini görünür kılmayı hedeflediği için, raporlarda ağırlıklı olarak bu alanlardaki cis ve trans kadınların deneyimlerine odaklandık. Ancak raporlarımızda yer yer alandaki queer öznelerin deneyimlerine, LGBTİ+ hareketine/hak örgütlerine değiniyoruz ve bazen “kadın”, “non-binary”, “queer” ve “LGBTİ+” kavramlarını

birlikte kullanıyoruz. Bunun birkaç nedeni var: Her şeyden önce, insan hakları alanını cinsiyetlendirme çabamız, yalnızca ikili cinsiyetin sorunsallaştırılmasını değil toplumsal cinsiyet rollerine uymadığı için “dışarıda” bırakılan, ikili cinsiyet sisteminin içerdiği ilişkilene biçimlerini sekteye uğratan herkesin tecrübelerini öne çıkararak bu alanın dinamiklerini anlamayı içeriyor. Dolayısıyla bu ifadeleri, farklı tecrübeleri birbirine eşitleyen bir yerden değil, patriyarkal ve cis-heteronormatif eşitsizlik biçimlerini, gündelik, toplumsal ve politik olarak bunlara maruz bırakılan herkesi bu tartışmaya dahil edebilmek adına birlikte kullanıyoruz. Ayrıca görüşme yaptığımız iki kişi, kendini non-binary olarak tanımlıyor, bu nedenle onların alandaki deneyimlerini göz ardı etmemiz zaten mümkün değildi. Dolayısıyla, her ne kadar insan hakları alanındaki non-binary’lerin deneyimlerine ilişkin çok sınırlı bir tecrübenin bilgisine sahip olsak da raporlarımızda non-binary katılımcıların deneyimlerini de elden geldiğince tartışmaya çalıştık. Elbette bu iki görüşme, tek başlarına, alandaki non-binary öznelerin, hak savunuculuğu yapan trans ve cis kadınlara kıyasla ne kadar farklı bir hak savunuculuğu/sivil toplum deneyimi olduğunu kapsamlı bir şekilde analiz edebilmemize imkân sağlamadı. Dolayısıyla raporlarda daha ziyade non-binary’lerin, toplumdaki kadınlık kurgusundan etkilendikleri için, yani toplumun önemli bir kesimi tarafından “kadın” olarak algılandıkları için, cis ve trans kadınlarla kesişen deneyimlerine odaklanabildiğimizi söyleyelim.

Son olarak, bu projenin hem araştırma hem yazım sürecinin, ciddi bir kolektif emeğin ürünü olduğunu söylemek isteriz. Bu denli yoğun ve sıkışık bir gündem içerisinde bizlere zaman ayırarak düşüncelerini ve hislerini açmış olan, görüşme yaptığımız herkese büyük bir teşekkürü borç biliriz. Yine, bu raporların yazım sürecinde bize dikkatli okumaları, zihin açıcı yorum ve eleştirileri ile eşlik edip destek olan Özlem Kaya ve Özgür Sevgi Göral’a da sonsuz teşekkürler. Raporların Türkiye’de insan hakları alanında toplumsal cinsiyete dair tartışmaları açmaya ve derinleştirmeye katkı sunmasını umuyoruz.

DURU YAVAN – GÜLİSTAN ZEREN – HANDE GÜLEN

I. GİRİŞ: TÜRKİYE’DE ETKİ ALANINI GENİŞLETEN “İNSAN HAKLARI SAVUNUCUSU” PARADİGMASINA BİR TOPLUMSAL CİNSİYET ŞERHİ DÜŞMEK

Türkiye’de insan hakları savunuculuğu her daim zorlu bir mücadele alanıydı ve bu alanın özneleri her zaman çeşitli baskı ve saldırılara maruz kaldı. Ancak özellikle 2015 yılında Kürt meselesinin yeniden bir şiddet sarmalına girmesi ve ardından gelen iki yıllık OHAL döneminin de etkisiyle birlikte Türkiye’de hak savunucularına yönelik baskı, tehdit, saldırı ve ihlallerin oldukça yaygınlaştığı, çeşitlilik gösterdiği, normalleştiği ve sistematik hale geldiği bir döneme girdiğimizi söylemek mümkün. Son yıllarda sivil toplum alanında gerçekleşen böylesine keskin bir daralma ve bu alanın öznelerine yönelik giderek artan ihlaller Türkiye’deki pek çok hak örgütünü, kendilerine yönelik tehditlerle özel olarak mücadele etmeye mecbur bıraktı. Bu çerçevede, son yıllarda Türkiye’de, hak savunuculuğu yapan kişi ve kurumların maruz kaldıkları ihlallerin engellenmesi amacıyla pek çok koruma mekanizması oluşturuldu, hak temelli çalışan sivil toplum kuruluşları arasında dayanışma ağları kuruldu, devam eden ihlallerin sona erdirilmesi için yerel ve uluslararası kampanyalar düzenlendi, hareket alanı daralan hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi ve risk altındaki hak savunucularının görünürlüklerinin artırılması için pek çok proje geliştirildi.

Sivil toplumun çalışma alanındaki bu baskıcı koşullar, hak temelli sivil toplum kuruluşlarının pratiklerinde bir başka değişikliği daha tetikledi: Alandaki özneler maruz kaldıkları tehdit, saldırı ve ihlallerle ilgili uluslararası ve bölgesel destek programlarını ve koruma mekanizmalarını daha aktif bir şekilde kullanmaya başladılar. Bu durum, aynı zamanda söylemsel bir değişikliğin de önünü açtı. Zira yukarıda bahsi geçen tüm bu faaliyetlerin, ağırlıklı olarak **“insan hakları savunucusu/hak savunucusu”** söylemi üzerine inşa edildiğini gözlemlemek mümkün. Elbette “insan hakları savunucusu” terimi Türkiye’de hak temelli çalışan sivil toplum kuruluşları için tamamen yeni bir kavram değil. Ancak son yıllarda bu kavramın giderek daha sık kullanıldığını, daha çok benimsendiğini, (doğrudan insan hakları alanında faaliyet gösterebilir ya da göstermesin) her geçen gün sahada aktif olan daha fazla kişinin kendisini “insan hakları savunucusu” olarak tanımladığını ve kendilerini bu şekilde tanımlamasalar bile “insan hakları savunucuları”nın korunması ve desteklenmesi amacıyla kurulan yerel, bölgesel ve uluslararası destek programlarına ve koruma mekanizmalarına daha sık başvurmaya başladıklarını söyleyebiliriz.

Bu gelişmeler, Türkiye’de daralan sivil alanlara ilişkin taleplerin en azından kayda değer bir bölümünün, halihazırda “insan hakları savunucusu” söylemi üzerine inşa edildiğini ve dolayısıyla bu taleplerin, Türkiye devletinin yetki alanındaki insan hakları savunucularını koruma ve faaliyetlerini sürdürmeleri için güvenli ve elverişli bir ortam yaratma yükümlülüğü çerçevesinde şekillendirildiğini gösteriyor. Ve görünen o ki, öyle ya da böyle, bu alana dair birçok talep, en azından bir süre daha, farklı gerekçelerle ve düzeylerde de olsa, “insan hakları savunucusu” söylemi üzerinden dile getirilecek. Bu nedenle, “insan hakları savunucusu” söylemine ve daha önemlisi, bu söylem etrafında şekillenen koruma rejimine getirilen eleştirilere kulak vermenin, farklı coğrafyalarda insan hakları savunucularını koruma rejiminin dönüştürülmesi yönündeki çabaları takip etmenin ve aynı zamanda bu paradigmanın sunduğu imkânlar üzerine kafa yormanın her durumda Türkiye sivil toplumu için anlamlı bir çaba olduğu kanısındayız.

Bu çerçevede, Türkiye’de giderek etki alanını genişleten “insan hakları savunucusu” söylemi ve bu söylem üzerinden yürütülen ve giderek artan faaliyetler başka birçok sorunun yanında Türkiye sahasındaki kadınların (ve non-binary öznelerin), “insan hakları savunucusu” söyleminin neresinde olduğuna ilişkin bir soruyu da beraberinde getiriyor. Halihazırda

Türkiye’deki hak örgütlerinin bu alanda sürdürdükleri faaliyetleri ve kullandıkları dili incelediğimizde kadınların bu alanın belirleyici aktörleri olduklarını tespit edebilssek de Türkiye’de yeni yeni dolaşıma giren “insan hakları savunucusu” söyleminin toplumsal cinsiyetlendirilmesine yönelik somut bir çaba olduğunu söylemek henüz pek mümkün değil. Başka bir deyişle, “insan hakları savunucuları”nı koruma rejiminin, üzerine kurulu olduğu “risk”, “tehdit”, “ihlal”, “koruma”, “güvenlik” gibi kavramların kadın ve non-binary hak savunucuları için ne anlama geldiği hakkında henüz Türkiye sivil toplumunun yeterince kafa yordüğünü söyleyemeyiz.

Bu bağlamda, bu kısa rapor, temas ettiğimiz hiçbir alanı cinsiyetsiz bırakma gibi bir lüksümüz olmadığı anlayışından yola çıkarak, hak savunuculuğu yapan kadınların, “insan hakları savunucusu” paradigmasındaki yerini sorgulayan feminist eleştirilere odaklanıyor. Bu eleştirel yaklaşımlardan yola çıkarak rapor, farklı coğrafyalarda “insan hakları savunucusu” söyleminin cinsiyetlendirilmesi üzerine dönen tartışmaları ve bu bağlamda insan hakları savunucularını koruma rejiminin cinsiyetlendirilmesi için verilen mücadeleleri kısaca not etmeyi amaçlıyor. Ardından da araştırma sürecinde belgelenen ve insan hakları alanıyla teması olan kadın ve non-binary öznelerin deneyimlerini esas alarak, bu endişelere cevaben ortaya çıkmış ve zaman içinde dönüşerek farklı anlamlar kazanmış “**kadın insan hakları savunucusu**” kavramının Türkiye’de nereye dokunduğuna ve bu terimin Türkiye’de “insan hakları savunucusu” söyleminin cinsiyetlendirilmesine katkıda bulunup bulunamayacağına dair bir tartışma yürütmeyi umuyor.

Bu kısa raporda amacımız elbette ki araştırma sürecinde belgelediğimiz deneyimlerin “kadın insan hakları savunucusu” kavramına ne derece tekabül ettiğini tespit etmeye çalışmak ya da bu deneyimleri, aslında birçok kişinin kendini tanımlarken kullanmayı tercih etmediği bir şemsiye terimin (“kadın insan hakları savunucusu”) içine sıkıştırmak değil. Burada daha ziyade, mülakatlar yaparak derinlemesine anlamaya çalıştığımız bu deneyimler üzerinden “kadın insan hakları savunucusu” kavramının yerel dinamikler ışığında nasıl algılandığını, Türkiye’de hak savunuculuğu alanıyla teması olan kadınlara ne vaat ettiğini, neyi riske attığını, neleri dile getirmeye vesile olduğunu tartışmaya açmayı amaçlıyoruz. Başka bir deyişle, bu meselenin uzun soluklu, çok yönlü ve alanın öznelerinin merkezde olduğu bir tartışmayı zaruri kıldığının bilinciyle bu raporla, Türkiye’de son dönemde giderek etki alanını genişleten “insan hakları savunucusu” söylem ve mekanizmalarına şimdilik bir toplumsal cinsiyet şerhi düşmekle yetiniyoruz ve “kadın insan hakları savunucusu” teriminin hangi tartışma kapılarını araladığını ve bizleri neleri düşünmeye teşvik ettiğini anlamaya çalışıyoruz.

II. FEMİNİST BİR PERSPEKTİFTEN “İNSAN HAKLARI SAVUNUCUSU” PARADİGMASINI İNCELEMEK

A. “İnsan Hakları Savunucusu” Paradigmasında Kadınların Yeri: “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Kavramı

İnsan hakları savunucularının korunması meselesi, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde ilk kez 1980’li yılların başında, Batılı devletler ve çeşitli uluslararası sivil toplum örgütleri tarafından Doğu Bloku ülkelerindeki hak ihlallerini eleştirme ve bu ülkelerdeki muhalifleri

destekleme amacıyla gündeme getirildi.¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve BM İnsan Hakları Komisyonu'nda süren on yılı aşkın bir pazarlık, tartışma ve çalışma döneminin ardından 1998 yılında "Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Toplumsal Kuruluşların (Organların), Grupların ve Bireylerin Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirge", BM Genel Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi. Böylece ilk defa (devletlere karşı) insan haklarını savunmak "evrensel bir insan hakkı" olarak kabul edilmiş oldu.

Bildirge'nin temel mantığı, insan hakları savunucularının demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin hayata geçirilmesi konusunda önemli bir rol üstlendiği ve bu nedenle devletlerin de insan hakları savunucularını koruması ve desteklemesi gerektiği anlayışı üzerine kuruluydu. Bu anlamda Bildirge, devletleri, kendi yetki alanlarında bulunan hak savunucularının faaliyetlerini baskı ve saldırı tehdidi olmaksızın sürdürebilecekleri "güvenli ve elverişli" koşulları sağlamakla yükümlü tutuyordu ve dolaylı olarak ilgili BM organlarını da bu durumu takip etmekle görevlendiriyordu.² Dolayısıyla Bildirge'yle birlikte, farklı coğrafyalarda, çeşitli saldırı ve tehditlerle karşılaşan insan hakları savunucularını bu ihlallere karşı korumak ve insan hakları faaliyetlerini özgürce sürdürmeleri için savunucuları desteklemek amacıyla bir uluslararası koruma rejimi kurmanın amaçlandığını söylemek mümkün.

Elbette zaman içerisinde, "insan hakları savunucusu" söylemi BM insan hakları sisteminin sınırlarını aştı. Hatta "aktivist", "gözlemci" gibi o zamana kadar daha sık kullanılan terimleri domine edecek şekilde günlük dile sirayet etti ve farklı coğrafyalardaki medya organları, hükümet yetkilileri ve sivil toplum kuruluşları tarafından da sıkça kullanılmaya başlandı. Tabii ki bu değişiklik söylem düzeyinde kalmadı. Zira Bildirge'nin kabul edildiği tarihten günümüze kadar, BM organları dışında birçok aktör, (örneğin Avrupa Birliği [AB], Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı [AGİT] gibi bölgesel kuruluşlar,³ diplomatik temsilcilikler⁴ ve başta uluslararası insan hakları dernekleri olmak üzere birçok sivil toplum örgütü) insan hakları savunucularını korumak, güçlendirmek ve onlara destek sağlamak amacıyla pek çok farklı koruma mekanizması kurdu ve hak savunucularına giderek daha fazla çeşitlilik gösteren destekler sağlamaya başladı. Dolayısıyla insan hakları savunucularını destekleme ve koruma mekanizmalarının da BM içinde ve dışında birçok aktörün şekillendirdiği, dönüştürdüğü, etki alanını genişlettiği, yerel, bölgesel ve uluslararası ayakları olan kapsamlı bir koruma rejimine evrildiğini söylemek mümkün. O yüzden de bugün "**insan hakları savunucularını koruma rejimi**" dediğimizde yalnızca BM nezdindeki mekanizmaları değil yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren çeşitli aktör ve mekanizmaları kapsayan oldukça kapsamlı bir koruma mekanizmaları ve destek programları ağını kastettiğimizi belirtmiş olalım.

Feministlerin 1990'larda BM nezdinde verdiği "Kadın hakları, insan haklarıdır" mücadelesinin etkisiyle, Bildirge'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, çeşitli BM organları yayınladıkları rapor ve belgelerde, hem "**kadın olan hak savunucularının** hem de **toplumsal cinsiyeti her ne olursa olsun "kadın haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan" kişilerin** erkek savunuculara kıyasla farklı bir deneyimi olabileceğini ve bu nedenle farklı destek ve koruma

1 Petter Wille ve Janika Spannagel, "[The history of the UN Declaration on Human Rights Defenders: its genesis, drafting and adoption](#)", Universal Rights Group Geneva, 11 Mart 2019.

2 Bu amaçla, Bildirge kabul edildikten yaklaşık iki sene sonra, 2000 yılında, BM İnsan Hakları Komisyonu, BM İnsan Hakları Savunucularının Durumuna İlişkin Özel Raportörlüğü'nü (o zamanki adıyla İnsan Hakları Savunucularının Korunması Özel Temsilciliği'ni) kurdu. Detaylar için bkz. [UN Special Rapporteur on the situation of human rights defenders](#).

3 Bkz. AB, "[European Union Guidelines on Human Rights Defenders](#)", 2004; AGİT, "[Guidelines on the Protection of Human Rights Defenders](#)", 2014.

4 Bkz. Kanada: [Voices at Risk](#); Hollanda: [Action plan for HRDs](#); Finlandiya: [Finish Guidelines on HRDs](#); Norveç: [Guide for the foreign service](#); İsviçre: 2019 revised [Swiss Guidelines on HRDs](#); Birleşik Krallık: [UK support to HRDs](#); ABD: [Fact sheet on HRDs](#).

mekanizmalarına ihtiyaç duyabileceklerini vurgulamaya başladı.⁵ Bu aktörler bir yandan devletleri, “**kadın insan hakları savunucuları**”nı korumaya, faaliyetlerine saygı duymaya ve desteklemeye davet ederken diğer yandan devletlerin, kendi yetki alanlarında insan hakları savunucularının faaliyetlerini özgürce sürdürebileceği “güvenli ve elverişli bir ortam” yaratabilmeleri için, toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısını politikalarına dahil etmeleri gerektiğinin de altını çizdi. Özellikle son on yılda, tüm bu feminist müdahalelerin etkisiyle, BM nezdinde, “**kadın insan hakları savunucuları**” temasına ağırlık verildiğini ve insan hakları savunucusu söylem ve koruma mekanizmalarının toplumsal cinsiyetlendirilmesine yönelik çabaların giderek arttığını söyleyebiliriz.

B. Feminist Eleştiriler: “İnsan Hakları Savunucuları”nı Koruma Rejimini Dönüştürme Çabaları

Bildirge’nin kabul edildiği tarihten itibaren “insan hakları savunucusu” söylemine ve koruma mekanizmalarının inşa ve işleyişine ilişkin haklı eleştiriler de gündeme gelmeye başladı. Gayet tabii eleştirilerin başında, kadın hak savunucularının bu paradigmadaki yerini sorgulayan feminist eleştiriler yer alıyordu. Bu bağlamda feministlerin, bir yandan “insan hakları savunucusu” söylem ve mekanizmalarını eleştirir ve paradigmaya mesafe alırken diğer yandan da “insan hakları savunucuları” için oluşturulan koruma rejiminin kadın hak savunucularının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dönüştürülmesi için kapsamlı ve uzun soluklu bir mücadele verdiğini söyleyebiliriz.⁶

Özellikle ilk dolaşıma girdiği yıllarda “insan hakları savunucuları”, insan haklarını savunmak için **Batı dışı otoriter devletlere “kahramanca” direnen**, bu amaçla *kamusal alanda* çeşitli eylemler gerçekleştiren, **savundukları değerler nedeniyle desteklenmeleri gereken ve “cesurca” aldıkları riskler nedeniyle de korunmaya ihtiyaç duyan “bireyler”** olarak tasvir ediliyordu.⁷ Dolayısıyla insan hakları savunucuları destek ve koruma mekanizmalarının da, en azından ilk aşamada, böylesi bir tasvir üzerine inşa edilmiş olduğunuz söyleyebiliriz. Maalesef insan hakları savunucularına ilişkin benzer tasvirlerin ve koruma rejimini idealize eden benzer yaklaşımların, Türkiye dahil, sahadaki birçok aktör tarafından hâlâ kullanıldığını söylemek mümkün.⁸ Bu insan hakları savunucusu tasvirine feminist bir gözle baktığımızda, “insan hakları savunucusu” soyutlamasının, aslında tarihsel ve somut bir içeriği olduğunu ve koruma rejiminin öznesinin, cinsiyetçi ve (post)kolonyal öğeler barındırdığını fark etmemek mümkün değil. Haliyle bu geleneksel “insan hakları savunucusu” söylemine ve koruma mekanizmalarına getirilen feminist eleştirilerin esas olarak, koruma rejimini şekillendiren “risk”, “güvenlik”, “koruma”, “fail” gibi kavramların, üstü örtülü bir biçimde, **Batı dışı otoriter rejimlerde mücadele eden cis heteroseksüel erkeklerin deneyimlerini ve ihtiyaçlarını esas alarak** tanımlanmasıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

“İnsan hakları savunucusu” paradigmasına getirilen feminist eleştirilerin başında, koruma rejiminin, liberal insan hakları mantığına içkin özel alan-kamusal alan ayrımı üzerine kurulu olması ve dolayısıyla **tarihsel olarak devlet temelli ihlallere odaklanması** geliyor. Zira bu

5 Bkz. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “[Human rights defenders: protecting the right to defender human rights. Fact sheet no. 29](#)”, 2004, s. 13; BM İnsan Hakları Konseyi, “[Resolution on the Protection of Human Rights Defenders](#)”, A/HRC/RES/13/13, 2010, para. 5; BM Genel Kurulu, “[Protecting Women Human Rights Defenders](#)” başlıklı kararı, A/RES/68/181, Aralık 2013; BM İnsan Hakları Savunucularının Durumuna İlişkin Özel Raportörü’nün ilgili belgeleri için bkz. “[Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders, Margaret Sekaggya](#)”, A/HRC/16/44, 2010, para 30. Ayrıca bkz. “[Situation of women human rights defenders: report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights Defenders](#)”, A/HRC/40/60, 2019.

6 Bkz. [Women Human Rights Defenders International Coalition](#).

7 Amie Lajoie, “Women Human Rights Defenders”, N. Reilly (ed.), *International Human Rights of Women, International Human Rights*, Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2019, s. 216.

8 Bkz. Amnesty International, “[Defend the Brave](#)”.

yaklaşım, kadınların, hak savunuculuğu faaliyetlerini yürütürken (ya da yürüttükleri için), belki de en ağır saldırılara *özel alanda* ev içinde, aile üyeleri, yakın çevreleri ve beraber çalıştıkları/mücadele ettikleri erkekler tarafından maruz bırakıldıklarını görmezden geliyor. Benzer bir şekilde kadınların özel şirketler, medya organları, suç örgütleri, paramiliter gruplar tarafından ya da kadınların hak savunuculuğu faaliyetlerini, dine, namusa ve kültüre tehdit olarak gören köktenci/köktendinci gruplar tarafından maruz bırakıldıkları saldırıları da yok saymış oluyor. Bu durum kaçınılmaz olarak, sahadaki birçok kadın hak savunucusunun, faaliyetlerini güven içerisinde sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu uygun destek ve korumadan mahrum kalmasıyla sonuçlanıyor. Bu nedenle alandaki feministler ve kadın hakları savunucuları, uzun yıllardır, kadın hak savunucularının maruz kaldığı saldırıların belgelenmesinde,⁹ soruşturulmasında ve koruma mekanizmalarının işletilmesinde, **devlet dışı aktörler tarafından maruz bırakıldıkları saldırıların göz ardı edilmemesi** gerektiğini vurguluyor.¹⁰

Bu devlet-merkezli yaklaşım, aynı zamanda, insan hakları savunucuları için oluşturulan birçok destek programının ve koruma mekanizmasının, ağırlıklı olarak savunucuların maruz kaldığı polis şiddeti, keyfi tutuklama, alıkoyma, öldürme gibi **fiziksel saldırılara odaklanmasına** da yol açıyor. Bu durum, hem kadınların hak savunuculuğu faaliyetleri nedeniyle maruz kaldıkları psikolojik, duygusal, dijital vb. şiddet türlerini görünmez kılıyor hem de alandaki kadınların hak savunuculuğu yapmalarına engel olan ya da faaliyetlerini kısıtlayan yapısal faktörleri, görünmez saldırıları ve baskı unsurlarını gözden geçiriyor.¹¹ Bu nedenle, sahadaki kadınlar kadın hak savunucularına ilişkin **“güvenlik” kavramının bütüncül bir şekilde ele alınması** yani özbakım ihtiyacı,¹² ruh sağlığı, aile üyelerinin refahı, ayrımcılığa uğramadıkları güvenli çalışma alanları, ağır iş yükü, dijital güvenlik gibi geleneksel olarak güvenlik kaygıları arasında sayılmayan (ama kadınların güvende hissetmek için elzem olduğunu düşündüğü) konuları da içerecek şekilde tanımlanması yönünde uzun zamandır mücadele veriyor.¹³ Bu bakış açısıyla koruma ve destek mekanizmalarının dönüştürülmesi (örneğin savunuculara terapi desteği sağlanması ya da dijital güvenlik eğitimi verilmesi vb.) için uğraşılıyor.¹⁴

Bu yaklaşımın, saldırıların asıl failini “devlet” olarak tanımlarken saldırıların mağdurlarını da insan hakları savunucusu “bireyler” olarak tasvir ettiğini eklemek gerekir. **Saldırıların sadece hak savunuculuğu yapan bireylere yöneldiğine ilişkin yanılısama**, insan hakları alanındaki kadınların **kollektif olarak** maruz kaldıkları saldırılara ilişkin destek ve koruma mekanizmaları geliştirilmesine engel olabiliyor. Aynı zamanda, kadınları hak savunuculuğundan caydırmak amacıyla gerçekleştirilen ve yakın çevrelerini, iş arkadaşlarını, çocuklarını ya da diğer aile üyelerini hedef alan saldırıları da görünmez kılıyor. Maalesef koruma mekanizmaları da çoğunlukla bu bireyci anlayış üzerine kurulu olduğundan, hak savunucularına verilen desteğin ve korumanın kapsamı, genelde yalnızca bireyin kişisel güvenliğini sağlamaya yönelik ihtiyaçları göz önünde tutularak belirleniyor.¹⁵ Oysaki **koruma mekanizmalarında böylesine bireyci bir yaklaşımın benimsenmesi**, bir kadın hak

9 Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. WHRDs International Coalition, “[Gendering Documentation: A Manual For and About Women Human Rights Defenders](#)”, 2015.

10 Bkz. FGHR & JASS (Just Associates), “[Security and Protection of Human Rights Defenders in the face of Non-State Actors Initial Reflection and Questions](#)”, 2017.

11 Itzik Aharon, Antonia Brill, Philip Fonseca, Azin Alizadeh Vandchali, Nina Wendel, “[The Protection of Women Human Rights Defenders and their Collective Actions](#)”, Universitätsverlag Potsdam, 2020, s.1.

12 Bkz. Yara Sallam, “[Even the Finest of Warriors](#)”, A New Project on Wellbeing and Self-Care for Feminist Activists, Stories of WHRDs from Egypt and Tunisia.

13 Bkz. Inmaculada Barcia ve Analía Penchaszadeh, “[Ten Insights to Strengthen Responses for Women Human Rights Defenders at Risk](#)”, AWID, 2012, s. 4.

14 Detaylı bilgi için bkz. AWID, “[Our Right To Safety: Women Human Rights Defenders' Holistic Approach to Protection](#)”, 2014. Ayrıca bkz. Jane Barry ve Vahida Nainar, “[Insiste, Persiste, Resiste, Existe. Women Human Rights Defenders' Security Strategies](#)”, Urgent Action Fund for Women's Human Rights, The Kvinna till Kvinna Foundation and Front Line Defenders, 2008.

15 Marusia Lopez ve Alexa Bradley, “[Making Change Happen: Rethinking Protection, Power, and Movements](#)”, JASS, Ağustos 2017, s. 15.

savunucusuna yönelen saldırının, sahadaki diğer kadınlar üzerinde yarattığı/yaratabileceği kolektif etkileri hesaba katmamış oluyor. Korumaya ve desteğe harcanan kaynakların ve enerjinin de yalnızca tek bir kişinin güvenliğinin sağlanması için harcanmasına sebep oluyor.¹⁶ **O tek kişi de çoğunlukla daha görünür olan, temsil yetkisi olan ya da kamuoyunda en çok tanınan “kahramanlaştırılmış” savunucularından biri oluyor.** Bu durum aynı zamanda, daha az görünür ya da tanınır olan ama çoğunlukla arka planda işin neredeyse tüm yükünü ve risklerini üstlenen hak savunucularının maruz kaldığı saldırıların da görünmez hale gelmesine sebep olabiliyor. Üstelik bazı durumlarda bu yaklaşım, sahadaki kadınları, koruma mekanizmalarından ve destek programlarından faydalanabilmek için faaliyetlerini görünür bir şekilde sürdürmek, maruz kaldığı saldırı ve tehditleri de kamuoyuyla paylaşmak zorunda bırakabiliyor.

Koruma araçları belirlenirken bu **kahraman-bireyci** yaklaşımın benimsenmesi, ayrıca, hak savunucularının **görünürlüğünü artırmanın da etkili koruma aracı olduğuna ilişkin bir yanılsamaya** sebep oluyor. Gerçekten de birçok bölgesel kuruluş, diplomatik temsilcilik ve bu alanda çalışan hak örgütü genellikle uluslararası kampanyalar düzenleyerek, devlet yetkililerine acil eylem mektupları göndererek, saldırıları kınayan basın açıklamaları yaparak ya da risk altındaki savunuculara ödüller vererek görünürlüklerini artırmayı ve bu şekilde saldırılara karşı korunmalarını sağlamayı hedefliyor. Bu koruma araçları elbette bazı durumlarda olumlu sonuçlar veriyor. Ancak çoğu zaman, bireysel olarak kadın hak savunucularının görünürlüğünü artırmak ve savunucuları “kahramanlaştırmak”, daha etkili bir şekilde korunmalarını sağlamadığı gibi, kimi zaman saldırıların yoğunlaşmasına ya da uzun vadede kadınların daha sınırlı bir alanda faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmasına da sebep olabiliyor.

Bu nedenle sahadaki feministler, **bireyci bir koruma anlayışı yerine kolektif bir koruma anlayışının benimsenmesi gerektiğini**, yalnızca bir oluşumun/topluluğun/derneğin içinde bulunan kadınların kişisel güvenliklerini sağlamaya yönelik destek verilmesinden bütünü bir grubun ve sahadaki bütün kadın hak savunucularının kolektif olarak güçlendirilmesine ve uzun vadede korunmasına yönelik önlemler alınmasının daha anlamlı ve etkili sonuçlar doğurabileceğini vurguluyor.¹⁷ Kadınlar ayrıca savunuculara destek ve koruma sağlarken, kadın hak savunucularının risk altında olmalarının asıl sebebi olan heteronormatif ataerkil düzen, toplumsal cinsiyet temelli saldırılarla ilgili cezasızlık politikaları, militarizm ve eril şiddetin meşrulaşması, mizojini, köktencilik/köktendencilik ve şiddet içeren aşırı siyasetinin yaygınlaşması, sivil alanın daralması, küreselleşme ve neo-liberal politikalar gibi **yapısal faktörlerin** hesaba katılmasının önemli olduğunun ve **uzun vadede bu yapısal faktörlerin etkilerini ortadan kaldıracak ya da en aza indirecek bir strateji benimsenmesi** gerektiğinin altını çiziyor.¹⁸

Her ne kadar kadın hak savunucularının, sahadaki erkeklere kıyasla farklı türde ve yoğunlukta saldırılara maruz kaldıkları (artık) kabul ediliyorsa da **koruma stratejileri belirlenirken hâlâ kadınların kesişen (yaş, etnik köken, sınıf, ırk, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği vb.) kimliklerini gözetken, kesişimsel bir toplumsal cinsiyet anlayışının benimsendiğini** söylemek mümkün değil.¹⁹ Oysaki bir kadın hakları savunucusunun örneğin

16 Age.

17 Kolektif koruma yöntemleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Protection International ve Communities are Human Rights Defenders, “[Collective Protection of Human Rights Defenders](#)”.

18 Bu yapısal faktörlerin sahadaki kadın hak savunucularını nasıl ve ne yönde etkilediğine ilişkin bir değerlendirme için bkz. APWLD, “[Claiming Rights, Claiming Justice: A Guidebook on Women Human Rights Defenders](#)”, s. 23-28.

19 Bkz. Marusia Lopez ve Alexa Bradley, “[Making Change Happen: Rethinking Protection, Power, and Movements](#)”, JASS, Ağustos 2017, s. 11.

genç olması, lezbiyen olması, maddi kaynaklarının zayıf olması, engelli/sakat olması, taşrada yaşaması ya da çatışmaların devam ettiği bir bölgede faaliyetlerini sürdürmesi maruz kaldığı saldırıları daha çetrefilli ve katmanlı hale getiriyor. Haliyle bu durum, ihtiyaç duyduğu destek ve korumanın da bir başka “insan hakları savunucusu” ya da bir başka “kadın”ınkinden farklılaşmasına sebep oluyor. Dolayısıyla kesişimsel bir toplumsal cinsiyet anlayışının eksik olması, kadın hak savunucularının maruz kaldığı karmaşık baskı, sosyal dışlanma ve şiddet biçimlerinin görünmeyen ve içselleştirilmiş etkilerinin tespit edilmesine engel oluyor ve sonuç olarak koruma ve destek mekanizmalarını zayıflatıyor.²⁰ Bu nedenle feministler aynı zamanda, kadın hak savunucularını koruma stratejileri belirlenirken kesişimsel bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini belirtiyor.²¹

Ayrıca feministler, **uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından sağlanan desteklerin ve korumanın, kadınların yerelde karşılaştıkları saldırılarla etkili bir şekilde mücadele edebilmeleri için tek başına yeterli olmadığını** da altını çiziyor.²² Bu nedenle, sahadaki kadınların kendi aralarında yerel dayanışma ağları kurmalarının, risk altındaki kadınların yerel dinamikler ışığında etkili bir şekilde korunması ve maruz kaldıkları tehdit ve saldırılara yerel düzeyde hızlı bir şekilde yanıt verilebilmesi açısından oldukça önemli olduğu vurgulanıyor.²³ Zira bu tür dayanışma ağları, farklı alanlarda faaliyet gösteren politik hareketlerden ve insan hakları örgütlerinden gelen kadınların bir araya gelerek, ortaklaşan deneyimlerini paylaşmalarına, maruz kaldıkları tehdit ve saldırıları sistematik bir biçimde belgeleyebilmelerine ve bu saldırılarla mücadele ederken sahip oldukları (finansal, politik, teknik ve kültürel) kaynakları paylaşabilmelerine olanak sağlayabiliyor.²⁴

Son olarak feministlerin, kadın hak savunucularını erkeklerin “ötekisi” olarak gören, “(cinsel) şiddete maruz kalma ihtimalleri daha yüksek olduğundan” **alandaki kadınları daha “kırılğan” ve “korunmaya muhtaç” özneler olarak kodlayan**, bu nedenle de toplumsal cinsiyeti insan hakları faaliyetlerini gerçekleştirmede yalnızca bir “dezavantaj”, “zayıflık faktörü” ya da “saldırıya açıklık nedeni” olarak kavramsallaştıran anlayışı da eleştirdiğini ekleyelim. Dolayısıyla feministler, kadın hak savunucularının, **bir mağduriyet alt-kategorisi olarak değil, bu alanda “dönüştürücü etkisi olan” ve “talep eden” özneler olarak tasvir edilmesini** bekliyor. Bu açıdan, mağduriyetleri yerine alanda görünmez kılınan katkılarının ön plana çıkarılmasını ve bu nedenle “kadın insan hakları savunucusu” gibi ayrı bir kimlik kategorisi yaratmaktansa sahadaki kadınların toplumsal cinsiyet nedeniyle farklılaşan deneyimlerine odaklanan bir anlayışın benimsenmesini tercih ediyorlar.²⁵

Bu bölümde ele aldığımız feminist eleştirilerin insan hakları savunucuları için geliştirilen koruma rejimi üzerindeki etkisini, alandaki aktörlerin değişen yaklaşımlarında net bir şekilde görebiliyoruz. Verilen bu feminist mücadelenin, BM, diğer bölgesel kuruluşlar, diplomatik temsilcilikler ve bu alanda çalışan uluslararası sivil toplum örgütleri nezdinde, **“kadın insan hakları savunucusu”** terimi ile kendine karşılık bulduğunu söylemek mümkün. Bu nedenle, hâlâ eksikleri, çelişkileri ve eleştiriye açık öğeleri bulunsa da “kadın insan hakları savunucusu” söyleminin zamanla yaygınlaştığını, “risk”, “koruma” ve “güvenlik” kavramlarına ilişkin anlayışların değişmeye başladığını, insan hakları savunucularını koruma rejiminin işleyişinin

20 Age.

21 Örneğin bkz. ISHR, “[Are Peace and Security Possible Without Women Human Rights Defenders? And Why this Question Matters to the United Nations Security Council](#)”, 2019.

22 Bkz. Inmaculada Barcia ve Analía Penchaszadeh, “[Ten Insights to Strengthen Responses for Women Human Rights Defenders at Risk](#)”, AWID, 2012, s. 7.

23 Age., s.7.

24 Age.

25 APWLD, “[Claiming Rights, Claiming Justice: A Guidebook on Women Human Rights Defenders](#)”, s. 45.

ve alandaki aktörlerin kullandığı koruma stratejilerinin farklılaştığını gözlemlemek mümkün. Bu sayede de alandaki kadınların görünürlüklerinin arttığını, cinsiyetleri ya da savundukları değerler nedeniyle maruz kaldıkları tehdit, saldırı ve ihlallerin tanındığını ve kadınların bir nebze de olsa cinsiyetlendirilmiş ve somut ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş koruma ve destek mekanizmalarına erişimlerinin kolaylaştığını söyleyebiliriz.

III. “KADIN İNSAN HAKLARI SAVUNUCUSU” PARADİGMASININ TÜRKİYE’DEKİ KADINLAR İÇİN NE ANLAMA GELDİĞİNİ DÜŞÜNMEK

A. Kendini “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Olarak Tanımlamak ya da Tanımlanamamak: Çekinceler ve Motivasyonlar

Türkiye sahasındaki öznelerin, hangi motivasyon ve gerekçelerle “kadın insan hakları savunucusu” terimini kendileri için kullanmayı tercih ettikleri, bu terime ilişkin ne tür çekinceleri olduğu ya da neden bu terimi kendileri için kullanmayı reddettikleri üzerine bir tartışma yürütmeyi, bu raporun tartıştığı meseleler bakımından anlamlı buluyoruz. Ancak her ne kadar “kadın insan hakları savunucusu” terimi Türkiye insan hakları alanında az çok dolaşıma girmiş olsa da **sahadaki kadınların bu terimini kullanmak konusundaki motivasyonlarına ve çekincelerine ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek çok da kolay değil**. Zira yaptığımız görüşmelerden çıkardığımız sonuç, sahadaki öznelerin “kadın insan hakları savunucusu” terimine (en azından bu raporda kullanılan anlamıyla) pek de aşına olmadığı yönünde. Gerçekten de görüştüğümüz kişilerin birçoğu, “kadın insan hakları savunucusu” kavramının ortaya çıktığı bağlamdan ve vurgulamak istediği meselelerden habersizdi ve “kadın insan hakları savunucusu” terimi vesilesiyle bu alanı toplumsal cinsiyetlendirebilir miyiz gibi bir soruyu tartışmaktan ziyade kendilerini “insan hakları savunucusu” olarak tanımlayıp tanımlamadıklarına ilişkin görüşlerini paylaştı. Bu nedenle öncelikle, bu bölümde tartışacağımız çekince ve motivasyonların büyük bir bölümünün, **aslında “kadın insan hakları savunucusu” terimini değil, “insan hakları savunucusu” terimini kullanmaya ilişkin çekince ve motivasyonlarla ilgili olduğunu** not düşmemiz gerekiyor.

Sahadaki öznelerin “kadın insan hakları savunucusu” terimine ilişkin çekinceleri çok çeşitli. Örneğin görüştüğümüz pek çok kişi “insan hakları savunucusu” terimini (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu” terimini) **“Batı-merkezci”, “steril” ve “tercüme” bir kavram** olarak gördüğünü ifade etti. Dolayısıyla her şeyden önce, BM üzerinden yükselen liberal “evrensel” insan hakları sistemi içinden konuşmanın, görüştüğümüz birçok kişi için politik açıdan rahatsızlık uyandıran bir durum olduğunu anlıyoruz. Bu bağlamda görüştüğümüz kişilerin birçoğu, **politik mücadelelerini insan hakları söylemine hapsedmek istemedikleri için** kendilerini “insan hakları savunucusu” olarak tanımlamaktan geri durduklarını belirtti. Bazıları, **liberal insan hakları söyleminin herkesi ve her şeyi kategorileştirme pratiğinden rahatsızlık** duyduğunu, hak mücadelesi veren kişilerin deneyimlerini ve verdikleri politik mücadeleleri çeşitli şemsiye kavramlar altında eriterek kontrol altına almaya çalışan bu pratik nedeniyle, kendilerini ve verdikleri politik mücadeleyi muktedirin ürettiği kavramlarla tanımlamaktan geri durduğunu ifade etti.

Feministler arasında bu endişenin çok daha ağır bastığını söyleyebiliriz; zira kendini **“insan hakları savunucusu”** (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) **olarak tanımlamak, feminist hareketi ve patriyarkayla mücadeleyi insan hakları mücadelesine indirgemek**

gibi bir riski de beraberinde getiriyor. Üstelik yaptığımız görüşmelerden anladığımız kadarıyla, Türkçe’de “**kadın insan hakları savunucusu**” denildiğinde, **akla ilk olarak, uzun yıllardır tartışma konusu olan “kadının insan hakları”** kavramı geliyor ve dolayısıyla terim “**kadın(ın) insan hakları savunucusu**” olarak anlaşılıyor. Bu nedenle, Türkiye’de “kadın insan hakları savunucusu” terimi, raporda amaçlandığı biçimde “insan hakları savunucusu” söyleminin ve koruma mekanizmalarının toplumsal cinsiyetlendirilmesine ilişkin bir tartışmayı değil, “kadının insan hakları” söylemi ile feminist mücadele arasında süregiden tartışmayı gündeme getiriyor.²⁶ Türkiye’de feminist hareket de sözünü hiçbir zaman insan hakları söylemi üzerinden kurmayı tercih etmediği; mücadele hattını, devletten hak talep etmek üzerine değil patriyarkayı teşhir ve ifşa etmek, kadınların hayatlarını değiştirmek üzerine kurduğu için, feministlerin bu terime mesafe almaları şaşırtıcı değil. Bununla birlikte birçok feministin, yine de, **her şeye rağmen, “insan hakları” ve “insan hakları savunucusu”** (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) **söylemlerinin tamamen terk edilemeyeceği görüşünde** olduğunu da ekleyelim. Hatta birçoğu, özellikle Türkiye’nin mevcut baskıcı koşullarında kimsenin insan hakları söylemini tamamen terk etmek gibi bir lüksü olmadığı, sahadaki öznelerin baskı ve saldırılara karşı korunabilmesi ve faaliyetlerini sürdürebilmeleri için “insan hakları” söylem ve mekanizmalarının güçlendirici birer araç olarak kullanılabilceği konusunda hemfikir.

Görüşme yaptığımız bazı kişilerinse “insan hakları savunucusu” (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) terimini, özellikle **liberal insan hakları fikrine için insan-merkezciliği** nedeniyle de kullanmamayı tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Zira geleneksel insan hakları teorisine göre “insan” özne, “doğa” ise nesne olarak görüldüğünden, doğanın korunması, yalnızca insanın haysiyetli yaşamı çerçevesinde gündeme gelebiliyor. Dolayısıyla örneğin bir çevre aktivisti için “insan hakları savunucusu” söylemi aslında tam da ifşa etmeye çalıştığı liberal-hukuki hümanizm ile doğanın sömürülmesi arasındaki suç ortaklığını pekiştiren bir ifadeye dönüşebiliyor ve haklı olarak böyle bir terimi kendisi için kullanmak istemiyor.

Görüştüğümüz bazı kişilerse her ne kadar “insan hakları savunucusu” teriminin teoride çok daha geniş bir şekilde tanımlandığını bilseler de **Türkiye’deki insan hakları hareketinin tarihsel olarak çok daha dar bir yerden konuştuğunu (cezaevleri, ağır insan hakları ihlalleri, işkence, zorla kaybetme gibi)** ve “insan hakları savunucusu” teriminin de bu sebeple halihazırda çok daha dar bir grup için kullanıldığını ifade ederek bu nedenle de kendilerini “insan hakları savunucusu” (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) olarak tanımlamaktan geri durduklarını belirttiler.

“İnsan hakları savunucusu” (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) terimiyle ilgili endişelerden bir diğeri ise son yıllarda **terimin kazandığı yan anlamlarla ilgili** duyulan rahatsızlık gibi duruyor. Görüştüğümüz bazı kişiler, insan hakları savunuculuğunun son dönemde giderek “**ulaşılması gereken bir merteye**” haline geldiğini, “**prestijli bir iş**” olarak görülmeye başlandığını ve mücadele sahasının “**birbirinden başka kaygısı kalmamış bir insan hakları kulübüne**” dönüştüğünü belirtti. Anlaşılan o ki, hak savunuculuğu yaparken maruz kalınan ihlallerin, en başta savunuculuk faaliyetinin yürütülmesinin nedeni olan hak ihlallerinin ve mağdurların önüne geçiyor olması, sahadaki birçok kişiyi rahatsız ediyor.

Diğer yandan, sahadaki birçok kişinin “**insan hakları savunucusu**” teriminin **politik ağırlığını** taşımak konusunda da bir endişe yaşadığını, bazılarının bu nedenle kendilerini “insan hakları savunucusu” (ve dolayısıyla “kadın insan hakları savunucusu”) olarak

²⁶ Bu tartışma için bkz. Hülya Osmanağaoğlu, “[İstanbul Sözleşmesi kampanyası: Kadın hakları savunuculuğu mu, feminizm mi?](#)”, *Kadın Yeni Yaşam*, 1 Temmuz 2021.

tanımlanmayı “**hak etmediklerini**” hissettiklerini söyleyebiliriz. Örneğin, görüştüğümüz bazı kişiler (ağırlıklı olarak genç kadınlar), kendilerini “insan hakları savunucusu”, “aktivist” vb. terimlerle adlandırabilmek için kamusal alanda bir eylemlilik içinde bulunmak, görünür olmak, “risk” almak ve hatta alınan bu risklerin sonucunda “bedel” ödemiş olmak gerektiğini hissediyor ve bu terimleri hak edecek kadar risk almadıklarını, bedel ödemediklerini düşündükleri için de kendilerini bu şekilde tanımlamaktan çekiniyordu.

Buna karşın görüşme yaptığımız bazı kişilerse, ortak politika üretmek, birlikte hareket etmek ve farklı öznelerin ortak noktalarını ortaya çıkarabilmek için **kimi zaman içlerine pek de sinmeyen ya da en azından sorguladıkları bazı kimlikleri** (“kadın”, “insan hakları savunucusu” ve tabii “kadın insan hakları savunucusu” gibi) **üstlenmenin kaçınılmaz olduğunu** ifade etti. Bazıları, bu kavramların stratejik olarak kullanılabileceğini vurguladı ve ortak bir politika üretmek için kendini bir noktada “insan hakları savunucusu”/“kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlamanın, kişinin her zaman ve sadece “insan hakları savunucusu”/“kadın insan hakları savunucusu” olduğu anlamına gelmediğini, bu terimin, deyim yerindeyse sahadaki kadınların kullanabileceği şapkalardan yalnızca birisi olabileceğini ifade etti. Bu stratejik yaklaşımın, başka coğrafyalardaki kadınlar tarafından da benimsendiğini söyleyebiliriz.²⁷

Kendini “kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlamayı tercih edenlerin nedenlerinden bir diğeri, **kadın hak savunucularının faaliyetleri önündeki spesifik engelleri ve özel olarak maruz kaldıkları tehdit, saldırı ve ihlalleri vurgulamak ve bunlarla mücadele edebilmek** gibi görünüyor. Gerçekten de görüşme yaptığımız kişilerin birçoğu, her ne kadar kişisel olarak kendilerini “kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlamayı tercih etmeseler de yeri geldiğinde bu terimi kullanmanın kaçınılmaz ve gerekli olduğunu, zira ancak bu şekilde insan hakları savunucusu olan bir kadının cis erkeklerden farklı bir deneyim yaşadığını vurgulayabileceklerini ifade etti.

Kendini “insan hakları savunucusu”/ “kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlayanların bir diğer motivasyonunun “**insan hakları savunucusu**”/“**kadın insan hakları savunucuları**” için oluşturulan koruma mekanizmalarından ve güçlendirici araçlardan faydalanmak olduğu anlaşılıyor.²⁸ Kendilerini kişisel olarak böyle tanımlamasalar bile birçok kişinin “insan hakları savunucusu”/“kadın insan hakları savunucuları”na verilen desteklerden faydalandığını, örneğin bazılarının uluslararası STK’lardan terapi hibesi aldığını, bazılarının kadın hak savunucuları için oluşturulan güçlendirme programlarına ve kapasite geliştirme eğitimlerine katıldıklarını gözlemlemek mümkün. Dolayısıyla görüştüğümüz birçok kişinin, en azından uluslararası veya bölgesel insan hakları kurumlarına başvurmaları gerektiğinde kendilerini bu şekilde tanımlamaktan kaçınmadıklarını ya da kaçınmayacaklarını söyleyebiliriz.

B. Kendini Nasıl Tanımladığının Ötesine Geçmek: “Kadın İnsan Hakları Savunucusu” Kavramının Gündeme Getirdiği Meseleler

“Kadın insan hakları savunucusu” paradigması barındırdığı çelişkiler, sunduğu imkânlar ve çizdiği sınırlarla beraber bize hak savunuculuğu alanındaki kadınların, insan hakları faaliyetlerini özgürce ve herhangi bir tehdit ya da saldırıya maruz kalmadan sürdürebilmeleri için nasıl bir ortama ihtiyaç duyduklarına ilişkin birçok soru soruyor. Bu nedenle Türkiye

27 Bkz. Alda Facio, “[Activist, Feminist and a Woman Human Rights Defender!](#)”, JASS, 6 Ocak 2017.

28 Benzer bir değerlendirme için bkz. JASS Mesoamerica, “[Mesoamerican Women Human Rights Defenders Initiative \(Im-Defensoras\)](#)”.

sahasındaki öznelerin, kendilerini “kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlamayı tercih edip etmedikleri meselesinin ötesine geçerek bu terimin bize hangi tartışmaların kapılarını araladığı üzerine düşünmeyi, bu raporun tartıştığı konular açısından kıymetli buluyoruz. Zira bu terimin, Türkiye’deki öznelerin, hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürürken (ya da sürdürebilmek için) nelerle mücadele ettikleri, nasıl başa çıkma yöntemleri geliştirdikleri, ne tür dayanışma pratikleri uyguladıkları ve aslında tüm bu deneyimlerin sahadaki cis erkeklere nazaran nasıl farklılaştığı ile ilgili düşünmeye teşvik ettiğini düşünüyoruz.

1. Daralan sivil alanın cinsiyetli yüzü: hak savunucularına yönelik saldırı, tehdit ve hak ihlallerine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak

a. Toplumsal cinsiyet temelli tehdit, saldırı ve hak ihlalleri

Kadınların (özellikle de lezbiyen, biseksüel, queer ve trans deneyimi olan kadınların ve non-binary’lerin) kamusal alanda gerçekleştirdikleri hak savunuculuğu faaliyetleri çoğunlukla, kadına ve erkeğe aile ve toplum içinde dayatılan geleneksel rollere bir karşı çıkış olarak görülüyor ve heteronormatif aile yapısına ve patriyarkal cinsiyet güç dengelerine bir tehdit olarak algılanıyor. Dolayısıyla bu kişiler, sadece hak savunuculuğu yaptıkları için değil, **hak savunuculuğu yapan kadınlar oldukları için** de toplumun ve otoritelerin özel olarak hedefi haline geliyor ve **toplumsal cinsiyet temelli tehdit, saldırı ve ihlallere maruz kalıyorlar**. Üstelik bu cinsiyet kimlikleriyle, baskıya ve sömürüye uğrayan başka kimlikler üst üste geldiğinde (Kürt, Ermeni, Müslüman, engelli/sakat, genç, lezbiyen, biseksüel, queer ve trans kadın gibi), saldırıların çeşidi ve yoğunluğu da aynı oranda artıyor. Çoğu zaman görünmez kalan, bilinçli bir şekilde göz ardı edilen ve bazen görünür hale gelse bile hesap verilebilirliğin neredeyse hiçbir zaman sağlanmadığı bu toplumsal cinsiyet temelli ihlaller, bazen devlet bazen de devlet dışı aktörler tarafından, hak savunuculuğu alanındaki öznelerin seslerini bastırmak, mücadelelerini sindirmek, heveslerini kırmak ve onları alandan dışlamak için gerçekleştirilen çok çeşitli pratikleri içeriyor.

Örneğin, yaptığımız görüşmelerde konuştuğumuz kişilerin yoğun bir şekilde **cinsiyetçi, homofobik, bifobik ve transfobik karalama kampanyalarına** maruz kaldıklarını tespit ettik. Bazen sosyal medya üzerinden bazen siyasal iktidara yakın medya organları üzerinden bazen de bizzat siyasiler tarafından yürütülen bu karalama kampanyalarında, alanda aktif olan kadın özneleri itibarsızlaştırmak amacıyla **sıklıkla toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargılarının kullanıldığı** anlaşılıyor. Görüştüğümüz birçok kişi, bu karalama kampanyalarında, örneğin “uygunsuz ilişkiler” yaşadıkları ima edilerek ya da erkeklerle arkadaşlık etmeleri, içki/sigara içmeleri, “açık” giyinmeleri gerekçe gösterilerek kamusal alanda “ahlaksızlık”la, “edepsizlik”le, “yeteri kadar iyi bir Müslüman olmamakla”, “iyi bir anne olmamakla” suçlandıklarını ve mütemadiyen bu kalıplar üzerinden itibarsızlaştırılmaya çalışıldıklarını söyledi.

O dönem biz davaya bakan tüm avukatlar olarak çok büyük baskılar yaşadık. Ama örneğin medyada, sadece benim üzerime gelindi ve sadece cinsiyetim üzerinden haberler yapıldı, o şekilde hedef gösterildim. Mesela müvekkilim ile sevgili olduğum iddia edildi. O kadar ağır, kötü haberler çıktı ki o dönem. Erkek avukatlara bunları yapmadılar ama yani...²⁹

Ayrıca görüştüğümüz kadın ve non-binary hak savunucularının birçoğu, sosyal medya üzerinden, basılı yayın organları yoluyla ya da üçüncü kişiler aracılığıyla maruz kaldıkları tehdit, hakaret ve sözlü saldırıların neredeyse tamamının **cinsiyetçi hakaretler, cinsel**

29 Mülakat no. 12, 13.07.2021, çevrimiçi

içerikli aşağılamalar ve cinsel şiddet tehdidi içerdiğini belirtti. Üstelik görüştüğümüz kişilerden bazıları, bu toplumsal cinsiyet kalıplarına dayalı itibarsızlaştırma pratiklerinin ve özellikle sosyal medya üzerinden maruz kalınan cinsel içerikli aşağılamaların ve/veya cinsiyetçi hakaretlerin, muhtemelen caydırıcı bir etkisi olabileceği beklentisiyle, zaman zaman **kişinin aile üyelerine ve yakın çevresine de sıçradığını** belirtti ve bu durumun ekseriyetle kadınların başına geldiğini de ekledi. Bu durum, bazen sosyal medya hesapları üzerinden kişinin yakınlarını tespit edip onları da saldırıların hedefi haline getirmek şeklinde, bazen de hedef gösterilen hak savunucusunun itibarını yakınları nezdinde de zedelemek amacıyla ailesinin erkek üyelerine ulaşarak onu şikâyet etme biçiminde gerçekleşebiliyor. Her ne kadar görüşme yaptığımız pek çok kişi artık bu tür saldırılara “alıştığını” söylese de bu saldırıların, **sahadaki öznelere ve yakın çevrelerinin güvenliği, hak savunuculuğu faaliyetlerinin devamlılığı ve ruh sağlıkları için ciddi bir tehdit** oluşturduğunu söyleyebiliriz. Birçoğunun bu saldırılara maruz kalmamak için sosyal medya hesaplarını gizlediğini, bazen tamamen kapattıklarını, alandan çekildiklerini ya da en azından kendilerine ciddi bir otosansür uyguladıklarını söylemek mümkün. Birçok kişi bu tür saldırılara maruz kaldıklarında failerin tespit edilebilmesi ve/veya cezalandırılabilmesi için hukuki girişimlerde bulunuyor ama bu girişimlerin çoğu hiçbir sonuç vermiyor. Zaten bu saldırıların çoğu oldukça gri alanlarda kaldığı için, adının konması ve herhangi bir hukuki çerçevede failerin tespit edilerek hesap verilebilirliklerinin sağlanması oldukça güç oluyor. Dolayısıyla bu tür saldırılar karşısında sahadaki birçok kadının kendi aralarında kurdukları dayanışmadan güç aldığı, yaşadıkları saldırıları birbirlerine anlatarak kendilerini sağaltmaya çalıştığı söylenebilir. Bu dayanışma çok kıymetli ve güçlendirici olmakla birlikte maalesef saldırıların sebep olduğu sonuçları tamamen ortadan kaldırmaya yeterli değil gibi görünüyor.

Ayrıca görüştüğümüz pek çok kişi, çeşitli nedenlerle etkileşime geçtikleri **polis memurları ve hapishane çalışanları gibi devlet görevlileri** tarafından da birçok **farklı türde toplumsal cinsiyet temelli hak ihlali** maruz bırakıldıklarını belirtti. Bu ihlaller arasında, gözaltında cinsel şiddet tehdidi, çıplak arama ve zorla soyma gibi fiillerin yanı sıra hakaret etme, küçümseyici ve aşağılayıcı tavırlar sergileme gibi sözlü ve psikolojik şiddet eylemleri de bulunduğu anlaşılıyor. Üstelik kadınlar için bu hak ihlalleriyle mücadele etmenin hiç de kolay olmadığı açık. Zira bu doğrultudaki hukuki girişimler genelde sonuç vermiyor ve özellikle çıplak arama gibi cinsel şiddet içeren ihlaller ile ilgili deneyimler kamusal alanda paylaşıldığında, hak savunucuları hem kendi yakın çevrelerinden hem devlet otoritelerinden hem de beraber mücadele ettikleri kişi ve kurumlardan tepki görüyor. Bu nedenle maalesef birçoğu bu deneyimlerini hiç paylaşmamayı tercih ediyor.

Ayrıca, görüşme yaptığımız kişilerin birçoğu, özellikle genç kadınların, kamu kurumlarında iş vesilesiyle muhatap oldukları kişiler, destek verdikleri mağdurlar ve çalıştıkları veya yaşadıkları mahallelerin sakinleri tarafından **ayrımcılığa, baskıya ve saldırılara** maruz bırakıldıklarını, hatta kimi zaman bu kişilerin **cinsel tacizine** uğradıklarını da söyledi. Bu nedenle görüşme yaptığımız kadınların bir bölümü, bazen **alanda faaliyetlerini sürdürebilmek için “kadınlık halleri ile tarif edilebilecek şeylerden kısmen azade olmaya, kapanmaya özen gösterdiklerini”** bazen de işler hızlı ve sorunsuz yürüyebilsin diye örneğin saha işlerini erkeklere verdiklerini ya da sahaya yanlarına bir erkeği alarak gittiklerini belirtti.

b. Savunulan değerler ve mücadele edilen haklar nedeniyle maruz kalınan tehdit, saldırı ve hak ihlalleri

Görüşmelerden çıkardığımız bir diğer sonuç, feministlerin, LGBTİ+ ve/veya queer aktivistlerin, ayrıca (cinsel haklar, cinsel sağlık ve üreme sağlığı, cinsiyetle ilgili diğer konular da dahil

olmak üzere) kadın ve LGBTİ+ hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelli ayrımcılıklar alanında hak savunuculuğu yapan kişi, grup ve toplulukların, **yaptıkları işlerin içeriği, savundukları değerler, elde etmek için mücadele ettikleri haklar nedeniyle** de zaman zaman özel olarak tehdit, saldırı ve hak ihlallerine maruz kaldıkları yönünde.

Özellikle son yıllarda Türkiye’de siyasal iktidarın, emek ve beden politikalarıyla yeni bir cinsiyet rejimi kurma çabasına giriştiğini, hem liderlerin şahsında hem de kitleler düzleminde tezahür eden cinsiyetçilik, homofobi, kadın düşmanlığı ve aileci muhafazakârlık eğilimlerinin oldukça yaygınlaştığını ve bu anlamda deyim yerindeyse “cinsiyet körü bir iktidardan, cinsiyetçiliği aktif olarak hayata geçiren bir iktidar pratiğine” geçildiğini gözlemlemek mümkün.³⁰ Türkiye’de son yıllarda giderek yaygınlaşan kadın düşmanı, homofobik, bifobik, transfobik ve toplumsal cinsiyet karşıtı (anti-gender) söylem ve pratiklerin, hak savunuculuğu alanında olup olmadığı fark etmeksizin Türkiye’de yaşayan tüm kadın ve LGBTİ+’ların kendilerini güvende hissetmedikleri bir ortam yarattığını; bu ortamda sürekli nefret saldırılarına maruz kaldıklarını veya en azından her an böyle bir saldırıya maruz kalma korkusuyla yaşadıklarını söyleyebiliriz. Üstelik bu görece “yeni” olan iktidar pratiği aynı zamanda, feministlerin, LGBTİ+ ve/veya queer aktivistlerin ve bu alanlarda hak savunuculuğu yapan kişi ve toplulukların, toplum genelinde hedef gösterildiği ve popülist propaganda uğruna mütemadiyen “günah keçisi” ilan edildikleri bir ortam da yarattı. Görüştüğümüz kişilerin çoğu, Türkiye’deki bu politik atmosferin ve kadın/LGBTİ+ düşmanı iktidar pratiği sebebiyle, mücadele ettikleri alanda **ciddi hak kayıplarına uğramalarının** yanı sıra eskiden olduğu gibi **proaktif değil, defansif bir mücadele pratiğini benimsemek zorunda kaldıklarını**; eylemlerinin, etkinliklerinin, projelerinin devlet yetkilileri tarafından hukuka aykırı ve sistematik bir şekilde engellendiğini ve her an derneklerinin kapatılması riskiyle karşı karşıya olduklarını ifade ettiler. Dolayısıyla zamanlarının ve enerjilerinin önemli bir bölümünü kendilerini ve kazanımlarını korumaya harcadıklarını ve dört koldan sıkıştırılmış bir ortamda faaliyetlerini sürdürmeye çalıştıklarını söylemek mümkün.

Örneğin, son dönemde giderek artan bir biçimde, feministlerin, queer/LGBTİ+ aktivistlerinin veya kadın ve LGBTİ+ hakları savunuculuğu yapan kişi, grup ve toplulukların, toplum liderleri, medya organları ve inanç temelli gruplar tarafından sistematik olarak **itibarsızlaştırılmaya** çalışıldığı ve **karalama kampanyalarına** maruz bırakıldıkları anlaşılıyor. Görüşme yaptığımız birçok kişi, bu alanlardaki savunuculuk faaliyetleri ya da politik mücadeleleri nedeniyle hem yazılı medya organları tarafından hem sosyal medya üzerinden “orospu”, “sapkın”, “sapık”, “ahlaksız”, “aile düşmanı”, “dinsiz/din düşmanı”, “kan emici”, “yabancı ajan”, “terörist”, “vatan haini” ve hatta “çocuk istismarcısı” olarak damgalandığını belirtti. Ayrıca bu düşmanca söylemler aynı zamanda hükümet yetkilileri ve hatta ulusal insan hakları kurumlarında çalışan kamu yetkilileri tarafından da kullanılıyor. Üstelik bu karalama kampanyalarını çoğunlukla aşırı sağcı ve köktendinci gruplar tarafından gerçekleştirilen başka tehdit ve saldırılar takip ediyor.

Her gün, her an nefret söylemine maruz kalmanın kendisi zaten başlı başına çok büyük saldırı! Öteki saldırı bir kere olur, hapse girersin, ölüyor ya da yaralanırsın, hayatta kalırsın. Ama bu, senin tehdidi her gün üzerinde hissettiğin ve hiç bitmeyen bir saldırı.³¹

30 İnci Özkan Kerestecioğlu, “Türkiye’de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar”, Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak, Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları, 3-4 Kasım 2017. Düzenleyen: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 57.

31 Mülakat no. 3, 25.06.2021, çevrimiçi.

Ayrıca feministlerin, queer/LGBTİ+ aktivistlerinin veya kadın ve LGBTİ+ hakları savunuculuğu yapan kişi, grup ve toplulukların hak savunuculuğu faaliyetleri nedeniyle yoğun bir şekilde yargısal tacize maruz kaldığını da söylemek mümkün. Bazen yargısal tacizin gerekçesi, yapılan bir basın açıklaması veya paylaşılan bir haber olabiliyor. Bazen **yargısal taciz**, barışçıl gösteri hakkı ihlali ile kol kola yürüyor çünkü birçok gözaltı (ve takiben ceza soruşturması) hükümetin yasakladığı eylemler sırasında veya bu eylemlerin ardından gerçekleşiyor. Bazen de karalama kampanyaları yargısal tacizin önünü açıyor. Zira karalama kampanyalarını düzenleyenler ya da nefret söylemi barındıran söylemleri kullananlar hakkında işlem yapılması gerekirken genellikle bu söylemleri kınayan kişi ve kurumlar hakkında hukuki işlemler başlatılıyor.³² Bu tutum, hem asıl suçun görülmesini ve soruşturulmasını engelliyor hem de nefret söylemleri için teşvik edici bir ortam yaratıyor.

Ayrıca Türkiye'nin değişen politik atmosferinde, bu alanlarda çalışan birçok hak örgütünün faaliyetlerini sürdürmek için ihtiyaçları olan **maddi kaynaklara ulaşmakta zorluk** yaşadığını da söylemek mümkün. Örneğin yabancı kurumlardan fon almanın siyasi iktidar tarafından kriminalize edilmesi ve siyasal iktidarın kadın hareketi içinde kendi sivil toplum örgütlerini kurması ve bu örgütlerin yerel kaynakların çoğunu kullanıyor oluşu, bağımsız kadın hakları örgütlerinin maddi kaynak bulmada zorlanmasına sebep oluyor. Ayrıca görüşmelerden anladığımız kadarıyla, kadın ve LGBTİ+ hakları örgütleri maddi gelirleriyle ilgili, diğer hak örgütlerinden çok daha ağır bir denetime maruz kalabiliyor.

Feministlerin, LGBTİ+/queer aktivistlerin, kadın ve LGBTİ+ hakları savunucularının bu tehditlerle, saldırılarla ve hak ihlalleri ile **başta çıkma stratejileri** değişkenlik gösteriyor. Bazen görünürlüklerini azaltarak, bazı saldırıları görmezden gelerek, kendilerine otosansür uygulayarak, kurumlarına üye alımını durdurarak içe kapanma stratejisi geliştirdikleri görülüyor. Diğer bazı durumlarda, bir kişinin ya da kurumun tek başına hedef gösterilmemesi için ittifaklar ve dayanışma ağları kurdukları, birlikte basın açıklaması yaptıkları, çeşitli olaylara ilişkin ortak tavır almaya çalıştıkları anlaşılıyor. Kimi zaman ise özellikle görünürlüklerini artırmayı, örneğin tutuklanan hak savunucuları ile ilgili kampanyalar düzenlemeyi; saldırılar ve hak ihlalleri hakkında AGİT, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi bölgesel ya da uluslararası kurumlarla iletişime geçmeyi; uluslararası insan hakları dernekleri ile ittifaklar kurarak hareket etmeyi; yerel, bölgesel ya da uluslararası destek ve koruma mekanizmalarına başvurmayı tercih ettikleri görülüyor.

c. Toplumsal cinsiyet nedeniyle farklı deneyimlenen tehdit, saldırı ve hak ihlalleri

Toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargıların ve özellikle Türkiye'de son dönemde giderek etkisini artıran kadın/LGBTİ+ düşmanı iktidar pratiğinin, kadınların (özellikle de lezbiyen, biseksüel, queer ve trans deneyimi olan kadınların ve non-binary'lerin) maruz kaldıkları saldırı, tehdit ve hak ihlallerini, **cis erkek hak savunucularından çok daha farklı bir şekilde deneyimlemelerine sebep olduğu** da anlaşılıyor. Zira sahadaki öznelerin hak savunuculuğu faaliyetleri nedeniyle maruz kaldıkları saldırılar mevcut yapısal eşitsizliklerin daha da derinleşmesine; sosyal, siyasi ve ekonomik sistemler içerisindeki kırılma noktalarının daha da belirginleşmesine ve ihlallerin etkilerinin daha da derinden hissedilmesine yol açıyor.

Örneğin alandaki kadın ve LGBTİ+'ların tehdit ve saldırılara maruz kaldıklarında, katlanarak artan bir zorlukla baş etmek zorunda olduklarını, zira çoğu erkeğin sahip olduğu, güçlü ve aile ilişkilerini de içeren çeşitli dayanışma ağlarının kadınlar için destekleyici bir etki

32 Örneğin bkz. İnsan Hakları Savunucuları Dayanışma Ağı, "[LGBTİ+'lara Karşı Nefret Söylemini Eleştiren Örgütlere Yönelik Hedef Gösterme ve Soruşturmalar Son Bulmalı](#)", 30 Nisan 2020.

yaratmadığını söyleyebiliriz. Yaptığımız görüşmelere dayanarak, Türkiye’de hak savunuculuğu yapan kadın ve LGBTİ+’ların çoğunun, **aile üyelerinden, faaliyet gösterdikleri alandan çıkmaları ve daha az görünür olmaları yönünde cis erkeklere kıyasla daha fazla baskı gördüğünü**; hatta hak savunuculuğu yaptıkları için **aileleri ve yakın çevreleri tarafından kınandıklarını, reddedildiklerini ya da en iyi ihtimalle ailelerinden destek alamadıklarını** söyleyebiliriz.

Ayrıca, kadın ve LGBTİ+ hak savunucularının, medya organları tarafından ya da sosyal medya üzerinden yürütülen **karalama kampanyalarının** çoğu zaman hesaba katılmayan ya da görünmeyen başka sonuçlarıyla da başa çıkmak zorunda olduğunu da görüyoruz. Örneğin kimi zaman bu karalama kampanyaları sırasında kullanılan ve kişilerin yüzlerinin seçildiği bir fotoğraf, hak savunuculuğu yapan lezbiyen, biseksüel, queer ve trans deneyimi olan kadınların ve non-binary’lerin, yakın çevrelerinden gizledikleri cinsel yönelimlerinin/cinsiyet kimliklerinin rızaları olmadan ifşa edilmesine ve akabinde yakın çevrelerinin şiddetine maruz kalmalarına sebep olabiliyor.

Benzer şekilde, yaptığımız görüşmelere dayanarak kadın ve LGBTİ+ hak savunucularının özellikle **yargısal taciz ve hapsedilme deneyimlerinin** de sahadaki cis hetero erkeklerin deneyimlerinden çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Zira çoğu kadın ve LGBTİ+ hak savunucusunun, sabıka kayıtları ve maruz kaldıkları damgalanma nedeniyle, ailelerinden ağır tepki gördükleri ve şiddete maruz kaldıkları, erkeklere kıyasla iş bulmakta çok daha fazla zorlandıkları ve aile desteğini de yitirdikleri için çoğunun ekonomik istikrarsızlıklarının derinleştiğini söylemek mümkün. Bazılarının, ceza aldıklarında çocuklarının velayet haklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldığını ve hapse girdiklerinde çocuklarına kimin bakacağı ile ilgili özel bir endişe duyduğunu da ekleyelim. Ayrıca sahadaki kadın ve LGBTİ+’ların yargısal tacize maruz kaldıklarında ya da hapsedildiklerinde, yaşadıkları mahallenin sakinleri veya iş arkadaşları tarafından da toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargılara dayalı özel bir ayrımcılığa maruz bırakıldıkları görülüyor.

Ben yalnız yaşayan bir kadımdım. Mesela polis ben evde yokken gelmiş ve tebligatı komşulara vermiş. Komşular defalarca kapımı çalıp sordular tabii ki, ama ben kimseye terörden yargılandığımı söyleyemedim, ‘cumhurbaşkanına hakaretten yargılanıyorum’ dedim. Çünkü biliyorum ki öğrenirlerse benim o evden çıkmam gerekecek (...) Bir erkeğe bu kadar hesap soramaz komşuları. Ben bunu kadın olduğum için yaşıyorum bir yerde. Bu hesap sorulabilirlik, yalnız yaşadığımız için, yalnız yaşayan bir kadın olduğunuz için...³³

Son olarak, özellikle **sosyal medya üzerinden yapılan şiddet içerikli tehditlerin** de kadın ve LGBTİ+ hak savunucuları üzerinde farklı bir etki yarattığını söylemek mümkün. Zira kadınlara ve LGBTİ+’lara yönelik şiddetin giderek arttığı, normalleştiği, toplum nezdinde meşrulaştırıldığı, koruma mekanizmalarının işlemediği ve failerin cezalandırılmadığı bir ortamda kadın ve LGBTİ+’ların aldıkları şiddet içerikli tehditlerin ciddiye alınmaması ve bu tehditlerin gerçekten hayata geçirilebileceğinden endişe duyulmaması mümkün değil. Dolayısıyla başta yalnız yaşayanlar olmak üzere kadın ve LGBTİ+ hak savunucularının, maruz kaldıkları şiddet içerikli tehditleri, sahadaki cis hetero erkeklere kıyasla çok daha farklı bir şekilde deneyimlediğini ve bu tehditlerinin çok daha ağır etkileri olduğunu söylememiz gerek.

33 Mülakat no. 30, 25.06.2021, çevrimiçi

2. "İçeriden" gelen saldırıların yıkıcılığı: hem içeride hem dışarıda mücadele

Yaptığımız görüşmelerden çıkardığımız en önemli sonuçlardan biri, sahadaki kadınların, alanda kalabilmek ve hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürebilmek için "hem içeride hem dışarıda" bir mücadele vermek zorunda kaldıkları yönünde.

Bir kadın ve/veya LGBTİ+ hak savunucusu mücadele ederken hem içinde bulunduğu hareketin cinsiyetçiliği ile mücadele etmek durumunda hem o harekete saldıranların cinsiyetçiliğiyle mücadele etmek durumunda hem de üzerine düşündüğü meseleyle, sorunla mücadele etmek zorunda... Bu oldukça katmanlı bir mücadele alanı...³⁴

Görüşme yaptığımız birçok kişi, her ne kadar genelde buldukları politik hareketlerde ya da hak örgütlerinde çoğunluğu kadınlar oluştursa da aslında **pratikte kadınların karar alma mekanizmalarına erişimlerinin olmadığını/kısıtlı olduğunu**, özellikle kurumsallaşmış derneklerde, istisnalar haricinde, yöneticilerin ya da temsilcilerin ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğunu belirtti. Birçoğu, buna rağmen bilinçli olarak dışarıya farklı bir görüntü verildiğini, aslında kadınlar karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmasalar bile **görünürde öyleymiş gibi davranıldığını**, bu anlamda kadınların politik hareketlerin ya da kurumların içinde bulunmalarının kimi zaman bir "süs", "vitrin" ya da "reklam aracı" olarak kullanıldığını ifade etti.

Kadın hak savunucularının, karar alma mekanizmalarına erişmek şöyle dursun, buldukları oluşumlarda **sadece seslerini duyurabilmek ve kendilerini dinletmek için dahi ciddi bir mücadele verdiği** anlaşılıyor. Özellikle genç kadınların deneyimlediği bu sorun, kadınların fikirlerine sürekli şüpheli bir şekilde yaklaşılması, bazen önerilerinin kasten görmezden gelinmesi, ciddiye alınmaması, üstü kapalı olarak küçümsenmesi ya da açıkça aşağılanması şeklinde ortaya çıkabiliyor. Görüştüğümüz kişilerin birçoğu, içeride yaptıkları toplantılarda her seferinde (özellikle belirli bir yaşın üzerinde ve alanda tanınan itibarlı) erkeklerin domine ettiği süreçler yaşandığını, bu toplantılarda genç kadınların fikirlerini paylaştıklarında sürekli "yaşla ve tecrübeyle ilgili bir hatırlatma"yla karşılaştıklarını belirtti. Üstelik kadınların kendi seslerini duyurmaya çalışırken bunu "erkeklerin egosunu kırmadan", "onurunu zedelemeyen", "tecrübesine saygısızlık etmeden" yapmak zorunda hissettikleri de anlaşılıyor. Aksi takdirde kadınlar alandan tamamen dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabiliyorlar. Görüşmelerden anladığımız kadarıyla, kadınlar bazen de aşağılanmaktan ya da dışlanmaktan çekindikleri için kendilerine otosansür uyguluyor ve fikirlerini paylaşmıyorlar.

Görüştüğümüz birçok kişi, genç kadınlara nitelikli işlerden ziyade ağırlıklı olarak sekreteryaya işlerinin verildiğini, hak örgütlerinde ya da politik hareketlerde çoğunlukla bir arkadaş grubunun başı çektiğini ve sonradan gelen veya bir sebeple grubun dışında kalan ya da görece daha genç olan kadınların işlere hiçbir zaman aynı ölçüde dahil edilmediğini belirtti. Benzer bir şekilde, hak örgütlerinde çalışan ya da politik hareketlerde yer alan kadınlara **"asıl işler" in verilmediği**, kadınlara çoğunlukla asıl işlerin **"kadın boyutuna" ilişkin kısmının dayatıldığı ya da en azından birlikte çalıştıkları erkeklerin böyle bir "beklenti" içinde olduğu** anlaşılıyor.

Örneğin bir metin biter, seni ararlar gece yarısı, "Bu metni toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirir misin?" (...) Bu işe başlarken beni o çalışmaya dahil etmeyip son dakika kadın meselesine ilişkin bir ekleme yapmamı bekliyorlar. (...) "Sen asıl meselelere dair bir şey söyleme, onu zaten biz hallediyoruz, sen işin kadın boyutunu anlatırsın" gibi...³⁵

34 Mülakat no. 5, 04.05.2021, çevrimiçi

35 Mülakat no. 9, 29.05.2021, çevrimiçi

Görüştüğümüz kişilerden bazıları, alandaki bütün köşe başlarının erkekler tarafından tutulmuş olduğunu, dolayısıyla kendilerini ispatlayabilmek, “**asıl işlerin sorumluluğunu üstlenebilmek ya da işlere gerçek anlamda dahil olabilmek, yani “o masada kendilerine bir yer açabilmek” için dört koldan bir sürü aktör ile mücadele etmek zorunda kaldıklarını**” söyledi. Ayrıca görüşme yaptığımız birçok genç kadın “masada kendilerine yer açabilmek için” mücadele ederken **sürekli diken üstünde iş yaptıklarını, alandaki erkeklerin her an bir açıklarını yakalamak için hazırda beklediğini hissettiklerini**, o yüzden her işi iki kere kontrol ettiklerini, bir şey söylerken hep iki kere düşündüklerini ve bu durumun kendilerine oldukça ağır bir psikolojik yük bindirdiğini belirtti. Bazıları, hata yaptıklarında ya da bu tür tavır, tutum ve politikalara itiraz ettiklerinde misillemeyle karşılaştıklarını, hatta kimi zaman oluşumdan dışlandıklarını da ekledi. Üstelik, anlaşılan o ki, kadınlar kendilerine “masada yer açabilmeyi” başarsalar dahi o masada verdikleri **emek de çoğunlukla görünmez kılınıyor**. Zira üretimin her aşamasında çok yoğun bir kadın emeği varken ya da arka planda işin bütün yükünü kadınlar üstlenirken kadınların ismi raporlarda geçemeyebiliyor, basın toplantılarına katılamıyorlar ve başarılı olan işlerin “kahramanları” hep bir şekilde erkekler olarak lanse ediliyor.

Mesela birisi daha görünür olacaksa, bu illaki erkekler oluyor. Sen emeğine sahip çıkmazsan, hiç kimse işte “bu arkadaşımız da bunu hazırladı, bunu yaptı” demiyor. Üstelik emeğine sahip çıkmaya çalıştığın zaman, “grup içerisinde dengeleri bozan insan” ya da “ön plana çıkmaya çalışan insan” diye damgalanıyorsun ya da “cadı”, “anlaşılmaz”, “zor”, “kapisleri olan bir kadın” olarak görülüyorsun.³⁶

Ayrıca alandaki kadınlar ve non-binary’ler alanın özneleri tarafından cinsiyetçi, homofobik, transfobik tavırlara, mobbinge, cinsel tacize ve şiddete de maruz bırakılabiliyorlar. Bu bağlamda, görüşme yaptığımız birçok kadın, içinde buldukları hak örgütlerinde ve politik hareketlerde zaman zaman **cinsiyetçi tavır ve saldırılara** maruz kaldığını belirtti. Alandaki erkeklerin kadınlardan, çalıştıkları konuların ciddiyeti sebebiyle “daha ağır başlı ve edepli davranmalarını” beklediği, kadınların hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürürken makyaj yapmalarının, “süslü” görünmelerinin, “açık” giyinmelerinin kimi erkekler tarafından, verilen mücadeleye “saygısızlık” olarak yorumlandığı anlaşıyor. Özellikle bekâr, boşanmış kadın hak savunucularından “özel hayatlarına dikkat etmelerinin” beklendiği ve örneğin kadınların tek eşli olmamalarının ya da aktif bir cinsel hayatlarının olmasının ayıplandığı, bu konuda insan hakları camiası içinde haklarında dedikodu üretildiği görülüyor.

Ben boşanmış bir kadınm. Dolayısıyla özel hayatımla ilgili de sürekli diken üstündeyim. İşte bir yerlerde oturmak, eğlenmek, bir tane bira içmek bile bazen sorun olabiliyor. Ama mesela baro başkanı erkektir, dernek başkanı erkektir, onlar için demezler hiç. Onlar istediği her şeyi yaparlar, istedikleri yerde herkesle her şekilde oturur, içerler... Kimse onların özel hayatını didiklemez. Ama bu, siz kadın olduğunuz için kabahattir...³⁷

Özellikle alandaki öznelerin, bu cinsiyetçi tavırlara ek olarak, bazen şiddete varan **homofobik, bifobik ve transfobik söylem ve davranışlarla** da karşılaştığını söylemek gerek. Üstelik çoğunlukla bunlar üstü kapalı bir şekilde, örneğin şaka yollu etiketlemeler şeklinde gerçekleşiyor ve adının konması zorlaşıyor. Bu nedenle, sahadaki LGBTİ+ öznelerin, insan hakları alanında ve politik hareketler içinde çoğu zaman kendilerini rahat hissetmediğini, bazılarının kimliklerini gizlemek zorunda kaldığını, açık oldukları takdirde de sürekli içeriden gelen bu önyargılarla ve saldırılarla mücadele ettiklerini söyleyebiliriz.

36 Mülakat no. 6, 27.05.2021, çevrimiçi.

37 Mülakat no. 1, 03.07.2021, çevrimiçi

Görüşme yaptığımız birçok kişi, aynı zamanda, alandaki kadınların (ve özellikle genç kadınların) çalıştıkları kurumlarda **mobbinge** daha fazla maruz kaldığını veya mobbingin toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargılar üzerinden gerçekleştirildiğini ya da en azından kadınların mobbing deneyiminin alandaki erkeklere kıyasla farklı olduğunu ifade etti.³⁸ Ayrıca her ne kadar kamusal alanda çok fazla dile getirilmese de hak savunuculuğu alanındaki kadınların yoğun bir şekilde **cinsel tacize** (hatta kimi zaman cinsel saldırıya) maruz kaldığını söylemek zorundayız. Bu saldırılar, kimi zaman kendi kurumlarında beraber çalıştıkları ya da aynı hareket içerisinde birlikte mücadele ettikleri erkekler tarafından, kimi zaman da sahada işbirliği yaptıkları başka hak savunucuları tarafından gerçekleştirilebiliyor. Beraber mücadele ettikleri kişiler tarafından toplumsal cinsiyet temelli mobbinge, psikolojik şiddete ya da cinsel tacize maruz bırakılan kadınların (özellikle alanda yeni olan genç kadınların) kimi zaman duymazdan gelerek, kimi zaman anlamamış gibi yaparak, kimi zaman da olmamış kabul ederek, yani çoğunlukla sessiz kalarak bu saldırıları deneyimlediği anlaşılıyor. Kadınlar bazen yaptıkları iş veya verdikleri mücadele zarar görmesin diye kimseye anlatmıyorlar ya da parçası oldukları kurumun/hareketin itibarı zedelenmesin diye sessiz kalıyorlar. Bazen bu yıpratıcı süreci kaldıracak enerjileri olmadığı için, bazense devlet kurumlarına güvenmedikleri için ya da zaten suç duyurusunda bulunsalar dahi erkek-adalet odaklı yargı mekanizmalarından bir sonuç çıkmayacağını bildiklerini için susuyorlar. Ancak kadınlar genellikle, konuştukları takdirde, örneğin bu kişileri ifşa ettiklerinde ya da ilgili mekanizmalarının işletilmesini talep ettiklerinde misillemelerle karşılaşabileceklerini bildikleri için susuyorlar. Yaptığımız görüşmelerden, yaşadığı mobbing ve cinsel tacizi paylaşan kadınların çoğunlukla beyanlarına güvenilmediği, hatta alandaki kadınlar da dahil diğer özneler tarafından itibarsızlaştırıldıkları, mücadeleye zarar vermekle, düşmanın eline koz vermekle, olayları “abartmakla” suçlandıkları ve yaşadıkları travma yetmiyormuş gibi bir de üstüne alandan dışlandıkları anlaşılıyor. Mobbing ve cinsel tacizin faili, özellikle alanda tanınmış, “ünlü”, “itibar sahibi”, “başarılı” hak savunucusu erkekler olduğunda durum daha da ağırlaşıyor çünkü kadınlar bu kişiler tarafından mobbinge ya da cinsel tacize maruz kaldıklarını belirttiklerinde alandaki diğer öznelerin bu kişilerden vazgeçemeyeceğini ve dolayısıyla yalnız bırakılacaklarını biliyorlar. Dolayısıyla kadınların, alandaki kişiler tarafından maruz bırakıldıkları cinsel taciz ve toplumsal cinsiyet temelli mobbinge çoğunlukla “sessiz dayanışma ağları” kurarak ve “gizli ifşalar” yaparak mücadele ettiği anlaşılıyor. Alandaki bir kadın cinsel tacize ya da mobbinge uğruyorsa, çoğunlukla, en azından kendi ağında bulunan diğer kadınlarla bu deneyimi paylaşıyor, faile karşı uyarıyor ve bu kişiye mesafe alınmasını talep ediyor. Ayrıca nadiren de olsa ifşaların ardından, alandaki diğer özneler bir araya gelerek dayanışma gösteren açıklamalar yapabiliyor ve ortak bir duruş sergileyerek ifşayı yapan kadınların yanında durabiliyorlar.³⁹

Bu meselelerin görece “düzelmış” olduğu (örneğin cinsiyetçi ya da LGBTİ+fobik tavır, tutum ve saldırıların daha az gerçekleştiği ya da ilgili mekanizmaların daha iyi işlediği) oluşumlarda bile, bu noktaya o yapılardaki kadınların ağır bedeller ödeyerek verdikleri mücadele sonunda gelindiği anlaşılıyor. Yani mağduru oldukları halde anlatmak zorunda oldukları **bu meseleleri düşünmek ve değiştirmek yine kadınların üstlendiği bir iş yükü olarak ortaya çıkıyor**. Birçok kadın, halihazırda çalıştığı ya da mücadele ettiği alanı “artık” bu konulara duyarlı bir yer olarak tarif etse de bunun, sancılı bir sürecin sonucunda kendi kurdukları koruma mekanizmaları, üst üste yapılan konuşmalar, verilen kavgalar ve kabul edilmesi için uğraştıkları politika belgeleri sayesinde gerçekleştiğini söylüyor. Ayrıca çoğu, hiçbir zaman bu mücadelenin bitmediğini, sürekli devam ettiğini, kendilerini sürekli alandaki erkeklere bir şeyin neden ayrımcılık, cinsiyetçilik vs. olduğunu anlatırken bulduklarını, bu meselelerle ilgili sorumluluğun

38 Kadınlar mobbing uygulayan yöneticiler genelde erkekler olsa da tabii ki nadiren de olsa alandaki kadınlar da (özellikle daha yaşlı, itibarlı ve tanınmış kadınlar ya da yöneticiler) bu saldırıların faili olabiliyor. Bkz. “[Filmör Çalışanları: Filmör’da Sömürü ve Şiddete Maruz Kaldık](#)”, *Sanatata*, 10 Şubat 2021.

39 Örneğin bkz. “[Kadının Beyanına Ses Veriyoruz!](#)”, 10 Mayıs 2021.

sürekli kendilerine kaldığını, bunun için çok yoğun emek sarf ettiklerini, yaptıkları işin yanında bir de bununla uğraştıklarını ama bu emeğin de görünmez kaldığını ekliyor.

Alandaki kadınların tüm bu saldırı ve tutumlar karşısında çoğunlukla **birbirleriyle dayanışarak ve paylaşarak ayakta kaldığını** söyleyebiliriz. Anlaşılan o ki, alandaki kadınlar için, duygularını açabilecekleri güvenli ilişki ağlarının varlığı, çevrelerinde deneyimlerini açıkça paylaşabilecekleri kadınlar bulunması, beraber çalıştıkları/mücadele ettikleri diğer kadınlar tarafından desteklenmeleri oldukça güçlendirici bir etkiye sahip. Hak savunuculuğu alanını erkeklere bırakmama isteği ve alandaki kadınların önünü açma motivasyonu, kadınların her şeye rağmen alanı terk etmemesinde önemli etkenler gibi görünüyor. Ancak her durumda, “içeriden” gelen tüm bu saldırılarla mücadele etmenin, zaten “dışarıda” yoğun bir mücadele verirken bir de üstüne, beraber bu mücadeleyi göğüslediklerini düşündükleri kişi ve kurumlar tarafından saldırılara maruz kalmanın, alandaki kadınlar için oldukça **yıkıcı, yaralayıcı, yıpratıcı ve yorucu bir deneyim** olduğunu da söylemek zorundayız. Hatta bazen bu saldırılar, çok daha ağır geleceğini varsaydığımız yargısal taciz, keyfi tutuklama vb. hak ihlallerinden daha yıpratıcı olabiliyor. Kadınların “içeride” verdikleri mücadele, hak savunuculuğuna, insan hakları kurumlarına veya politik örgütlere ilişkin güvenin sarsılmasına, savundukları değerlere karşı inançlarını kaybetmelerine ve hatta kimi zaman mücadeleyi terk etmelerine sebep olabiliyor.

Bunun kendisi, yani insana hakları alanındaki erkeklere karşı verdiği mücadele, insan hakkı ihlalinin kendisinden, devlete karşı verdiği mücadeleden ya da o mücadelenin sende doğurduğu ikinci travmadan çok daha büyük bir duygusal yük bindiriyor insana... Ben devletle bu kadar mücadele etmek zorunda hissetmemiştim kendimi, etrafımdaki erkeklerle etmek zorunda kaldığım kadar...⁴⁰

3. Molasız bir hayat: ağır iş yükü, duygusal yıpranma ve göz ardı edilen özbakım ihtiyacı

Görüşme yaptığımız ve bir hak örgütünde profesyonel olarak çalışan kadınların çoğunun, ağır bir iş yükü olduğunu, oldukça sınırlı kaynaklarla neredeyse 7/24 çalıştıklarını, özel hayatlarıyla iş hayatlarının birbirine girdiğini ve mola vermeye, dinlenmeye vakit bulamadıklarını söyleyebiliriz. Hem çok fazla iş hem çok sınırlı kaynak olması nedeniyle, insan hakları kurumlarında çalışan birçok kadının, aynı anda birden fazla işi yapan “joker” eleman olarak kullanıldığını, örneğin, bir yandan sahada hak ihlallerini belgeleyip mağdurlarla görüşmeler yaparken, diğer yandan ofiste telefonlara baktıklarını, panelleri organize ettiklerini, aynı kişilerin bir yandan rapor yazdıklarını, proje ve fon başvurusu yaptıklarını söylemek de mümkün.

Üstelik bütün bu çalışma temposuna rağmen **alandaki profesyonel olarak çalışan kadınların**, verdikleri emeğin maddi (ve bazen manevi) anlamda karşılığını da alamadığı anlaşılıyor. Çoğu ek iş yapmak zorunda kalıyor ya da ailesinden destek alıyor. **İnsan hakları derneklerinde profesyonel olarak çalışmayan, hayatını başka şekillerde idame ettiren feministler, kadın aktivistler ve kadın hak savunucularının** ya da **bu alanda profesyonel olarak çalışsalar bile aynı zamanda dışarıda gönüllü olarak başka hak mücadeleleri vermeye devam eden kişilerin** koşullarının ise çok daha ağır olduğunu söylemek gerekir. Çünkü profesyonel olarak çalışanlar çalıştıkları kurumda harcadıkları emeğin tam olarak karşılığını alamazlar bile son kertede belli bir maaş/ücret alıyorlar ya da en azından sigortaları yapılıyor. Ancak gönüllüler, çoğunlukla geçinebilmek için mesai saatlerinde başka işlerde çalışırken kendilerine

40 Mülakat no. 6, 27.05.2021, çevrimiçi.

dinlenmek için ayırabilecekleri zamanın büyük bir bölümünü hak savunuculuğu faaliyetlerine ayırıyorlar. Üstelik verdikleri bu emeğin herhangi bir maddi karşılığını da almıyorlar.

Ayrıca geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle, kadın hak savunucularının önemli bir bölümünün **insan hakları çalışmalarına ek olarak ev, yaşlı ebeveynler, çocuklar, hastalarla ilgilenme konusunda orantısız bir yükü sahip olduğunu** da ekleyelim. Yaptığımız görüşmelere dayanarak bu yüklerin, bazı kadınların hak savunuculuğu faaliyetlerine istedikleri kadar vakit ayıramamalarına sebep olduğunu, bazılarını ise dinlenme fırsatı bulamadan 7/24 sürekli bir yerlere koşturdukları bir hayat düzenine mahkûm ettiğini söyleyebiliriz.

Buna rağmen, bu çalışma temposu ve yoğunluktan şikâyetçi olan alandaki pek çok kadın **bu düzeyde çalışmayı hak savunuculuğunun, aktivizmin ya da bir insan hakları kurumunda çalışmanın kaçınılmaz bir parçası** olarak görüyor. Hatta çoğu, aktivizmin zaten “böyle bir şey” olduğunu düşünüyor. Ve bu nedenle son kertede, koşullar ne kadar ağır olursa olsun, ödeyecekleri bedelleri daha başından kabul ederek, alanda kalmaya ve hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyorlar. Yaptığımız görüşmelere dayanarak bu yaklaşımlarının nedenleri, kadınların hak savunuculuğu alanında verdikleri emeğe özel bir önem atfediyor olmaları; mücadele ettikleri alanla ve alanın özneleriyle bir “gönül bağı” kurmaları hatta bazılarının verdikleri mücadeleyi “varoluşlarının bir parçası” olarak görmesi; yaptıkları işe, savundukları değerlere, birlikte çalıştıkları topluluklara karşı bir “sorumluluk” hissediyor olmaları şeklinde sıralanabilir. Zira insan hakları derneklerinde profesyonel olarak çalışan kadınlar dahil olmak üzere görüşme yaptığımız kadınların neredeyse hiçbiri, yaptıkları işi “sadece bir iş” olarak görmüyor ve zaten olması gerekenin de bu olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla bir iş bitmemişse, eksik kalmışsa ya da kendilerine yapabileceklerinden daha fazla iş verilmişse, “mesaim bitti”, “ben yapacağımı yaptım” deyip eve dönmek ya da fazladan çalıştıkları için ek ödeme istemek gibi bir yaklaşımı yok.

O bilgisayar kapansa bile arka fonunda arkasında sürekli dönen ve kafada kapatamadığımız bir mesele var. Yani böyle iş ve hayat ayrımı çok net yapamıyoruz çoğumuz. Sanki kafamın arkasında atamadığım bir makinayla geziyorum.⁴¹

Son yıllarda hak örgütlerinin kurumsallaşmasıyla, daha genç kuşağın alana girmesiyle ve hak savunucuların ruh sağlığına ilişkin meselelerin biraz daha konuşulabilir hale gelmesiyle, insan hakları alanının DNA’sına işlemiş **“kendini ve tüm benliğini mücadeleye adama/vakfetme” anlayışının eskiye nazaran zayıfladığını** söyleyebiliriz. Ancak yine de hâlâ kadın hak savunucularının önemli bir bölümü, haklarını savundukları mağdurların, değiştirmek için mücadele ettikleri meselelerin, savunuculuk faaliyetlerinin devam etmesinin, kendi sorunlarından, yorgunluklarından, dinlenme haklarından daha önemli olduğunu düşünüyor ve buna göre bir önceliklendirme sırası yapıyor. Üstlendikleri ağır iş yüküne rağmen çoğu kadın, aslında gerektiği kadar çalışmadıklarını veya yeteri kadar çaba sarf etmediklerini hissediyor. Bu nedenle dinlenmeyi ya da tatil yapmayı “hak etmediklerini” düşünüyor. Örneğin, görüştüğümüz kadınların önemli bir bölümü uzun zamandır 2-3 günden fazla tatil yapmadıklarını, tatil yapsalar bile kafalarını tatile çıkaramadıklarını, mesela tatildayken bile işlerin aksayacağından veya yetişemeyebileceğinden endişe duyduklarını ve bu nedenle tatillerini çalışarak geçirdiklerini belirtti. Bazıları dinlenmeye zaman ayırabilseler bile bunu yaptıkları için kendilerini “suçlu” ve “bencil” hissettiklerini söyledi.

41 Mülakat no. 24, 06.06.2021, çevrimiçi.

Bütün bunlara ek olarak, kadınların, insan hakları alanında varolabilmek, birlikte çalıştıkları veya çalışırken temas ettikleri erkeklerin toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargılarını kırarak kendilerini ispatlayabilmek, emeklerinin görünür kılınmasını sağlamak ve o alandaki yerlerini koruyabilmek için **çoğunlukla iki katı emek sarf etmesi gerektiği anlaşılıyor**. Ayrıca yaptığımız görüşmelere dayanarak, alandaki kadınların, işlerin halledilmesi, ekibin sorunsuz bir şekilde çalışması, kişiler arasındaki sorunların çözülmesi, işin son teslim tarihlerinin kaçırılmaması, küçük pürüzlerin düzeltilmesi gibi konularda **bütün duygusal yükü üstlendiklerini**, bu açıdan neredeyse iki iş yapar hale geldiklerini söyleyebiliriz. Üstelik kadınların üstlendiği bu duygusal iş yükünün **çoğunlukla görünmez kılındığını** da eklememiz gerek. Görüşme yaptığımız birçok kişi, erkeklerle çalışmanın zor olduğunu, beraber çalıştıkları erkeklerin çoğunlukla yürüttükleri çalışmalara kadınlar kadar emek vermediklerini, işlerini neredeyse her zaman minimum düzeyde yaptıklarını, işin takibini, sorumluluğunu, endişesini, stresini taşımadıklarını, bu anlamda özellikle işin sıkıcı kısımlarını, ince detaylarını yapmayı üstlenmediklerini belirtti.

Ayrıca bu koşullarda faaliyetlerini sürdürmeye çalışan kadınların neredeyse tamamı **depresyon, kaygı bozukluğu ve tükenmişlik sendromu gibi psikolojik sorunlarla boğuşuyor**, çoğu sedatif ilaçlar kullanıyor ve terapi desteği alıyor. Bununla birlikte, yaptığımız görüşmelere dayanarak, alandaki birçok kadının, hak savunuculuğu faaliyetleri nedeniyle yaşadıkları psikolojik sorunlar ve yaptıkları işin ruh sağlıkları üzerindeki etkisi üzerine konuşmaktan çekindiğini, hatta bazı kadınların hak ihlallerinden etkileniyor olmakla ilgili “utanç” duyduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda alandaki kadınlar çoğunlukla, mağdurlar bu hak ihlallerini bizzat yaşarken kendilerinin bu ihlallerden etkilenmeye hakları olmadığını düşünüyor. Dolayısıyla alandaki birçok kadının ruh sağlığının bozulmuş olabileceği ihtimalini dahi göz ardı ettiğini, yaşadığı psikolojik sorunların önemsiz olduğunu düşünerek ihtiyacı olan desteği almaktan geri durduğunu veya en iyi ihtimalle yaşadığı olumsuz duyguları paylaşmaktansa bastırmaya çalıştığını gözlemlemek mümkün. Elbette bu durum, uzun vadede psikolojik rahatsızlıkların giderek ağırlaşmasına, başka sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına ve aslında hak savunuculuğu faaliyetlerini de gerçekleştiremeyecekleri bir duygu durumuna sürüklenmelerine yol açabiliyor. Yine de, özellikle alandaki genç kadınların ve feministlerin ruh sağlığı ve özbakım ihtiyaçları ile ilgili daha bilinçli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu anlamda, en azından eskiye kıyasla, hak savunucularının bu meseleleri görece daha rahat konuşabileceği bir alan açılmış gibi görünüyor. Hatta yaptığımız görüşmelere dayanarak, bazı hak örgütlerinin de bu konuda çalışanlarına ya da gönüllülerine destek vermeye başladığını, bazı kadın hak savunucularının da uluslararası sivil toplum derneklerinden terapi hibesi aldığını söylemek mümkün.

IV. SONUÇ: “KADIN İNSAN HAKLARI SAVUNUCUSU” SÖYLEMİNE DADANMAK VE MESAFELENMEK, KORUMA REJİMİNİ ELEŞTİRMEK VE DÖNÜŞTÜRMEK

Bu raporda, “kadın insan hakları savunucusu” teriminin, Türkiye’de hak savunuculuğu alanıyla teması olan kadınlar (ve non-binary’ler) için ne anlama geldiğini ve sahadaki kadınlar için güçlendirici bir araç olma potansiyelini tartışmaya çalıştık. Ancak Türkiye’deki feministlerin ve insan hakları sahasındaki kadın öznelerin önemli bir bölümünün, kendilerini, haklı gerekçelerle “insan hakları savunucusu” ve/veya “kadın insan hakları savunucusu” olarak tanımlamadığı ve hatta bilinçli bir şekilde bu terimlere mesafe aldığı açık. Buna rağmen, neden “kadın insan hakları savunucusu” söylemi üzerine bir tartışma yürütmeye

ihtiyaç duyduğumuz ve alandaki kadınların deneyimlerini neden bu terim üzerinden okumaya çalıştığımız, haklı olarak, akla gelebilir.

Bu sorulara verilebilecek ilk yanıt şu: “İnsan hakları savunucusu” söylemi, öyle ya da böyle, artık Türkiye’de dolaşıma girmiş bir kavram. Bizler de hayatımıza nüfuz eden bu söylemde, kadınların bir yeri olup olmadığını, eğer bir yeri varsa, bu yerin feminist bir perspektiften nasıl görüldüğünü tartışmak konusunda bir sorumluluğumuz olduğunu hissediyoruz. Zira feministler olarak, temas ettiğimiz hiçbir alanı cinsiyetsiz bırakma gibi bir lüksümüz olmadığını düşünüyoruz. Dolayısıyla bu rapor vesilesiyle, Türkiye’de giderek etki alanını genişleten “insan hakları savunucusu” söylemine bir toplumsal cinsiyet şerhi düşmek istiyoruz. Bir anlamda, “insan hakları savunucusu” söylemi (ve “kadın insan hakları savunucusu” söylemi) Türkiye insan hakları sahasındaki kadınları yutmadan önce **bu söyleme musallat olmayı, proaktif bir şekilde bu söylemi “işgal” edebilmeyi umuyoruz**. Elbette, bu söylemi işgal etmek, **aynı zamanda ona “mesafelenme” mize de engel değil**. Hatta bu iki eylemin kol kola yürümesi gerektiğini düşünüyor ve bu raporda bunu yapabildiğimizi umuyoruz.

Bu sorulara verilebilecek ikinci yanıt ise “insan hakları savunucusu” söyleminden ziyade söylemin vaat ettiği koruma ve desteklere ilişkin. Bu terimin yalnızca bir söylemden ibaret olmadığını ve aslında yanına bir koruma rejimini de alarak hayatımıza girdiğini unutmamamız gerekiyor. Söylem ve koruma rejimi arasındaki bu bağlantıyı gözden kaçırmamak önemli, zira **bu koruma rejimi çerçevesinde hak savunucularına sağlanan koruma ve sunulan destekler, sahadaki kadın öznelerin daha özgür, daha güvende, daha aktif bir şekilde mücadelelerini sürdürmelerine katkı sunabilecek bir “kapasite”ye sahip**. Bizlerin de özellikle hak savunucularına yönelik tehdit, saldırı ve ihlallerin bu derece yoğunlaştığı bir dönemde, kadınlara bu koruma rejimi sayesinde sağlanabilecek destek ve korumayı gözden çıkarma gibi bir lüksümüz yok. **Çünkü sahadaki kadınların, uzun vadede otoriter, eşitsiz ve patriyarkal düzenin yıkılmasına ihtiyaçları olduğu kadar, hayatlarını kolaylaştıracak, saldırılardan korunmalarını sağlayacak ve hemen şimdi kullanabilecekleri mekanizmalara da ihtiyaçları var**. Dolayısıyla sahadaki kadınları güçlendirmek için, hak savunucularını korumak ve desteklemek amacıyla kurulan mekanizmalarla yetinemeyiz ama bu mekanizmaların sahadaki birçok kadın için hayati öneme sahip olduğu gerçeğini de yok sayamayız.

Ancak şaşırtıcı olmayacak bir biçimde bu destek programları ve koruma mekanizmaları, müdahale edilmedikçe, cis hetero erkeklerin deneyimlerini ve ihtiyaçlarını esas alarak tasarlanıyor ve bu şekilde işletiliyor. Haliyle bu durum, Türkiye’deki kadın hak savunucularının, bu koruma rejiminden faydalanmak istediklerinde, ihtiyaç duydukları koruma ve desteği alamamalarına ya da ilgili mekanizmalara erkekler kadar rahat erişmemelerine sebep olabiliyor. Dolayısıyla **Türkiye’de bu destek programlarından ve koruma mekanizmalarından faydalanmak isteyen ve buna ihtiyaç duyan kadınların, koruma rejiminin “kapasite”sini nasıl en etkili biçimde kullanılabileceğine ilişkin bilgi dağarcığımızı genişletmenin, bir düşünme pratiği edinmenin ve bu konuda stratejiler geliştirmenin önemli olduğunu** düşünüyoruz. Ayrıca bu konuyu belgelemek ve bu konuda bilgi üretmek bağlamında da bir sorumluluğumuz olduğunu hissediyoruz. Yani, bu raporun yazılma amaçlarından bir diğeri de bu.

Peki bu konuda nasıl belge toplar, nasıl bilgi üretir, nasıl stratejiler geliştiririz? Türkiye sahasındaki kadınların karşı karşıya kaldıkları riskleri, ihtiyaç duydukları koruma ve desteği ve bu koruma ve desteklere erişmeye çalışırken ne tür engellerle karşılaştıklarını nasıl tespit edebiliriz? Elimizdeki destek programlarını ve koruma mekanizmalarını, Türkiye insan

hakları sahasındaki kadınların ihtiyaçlarına ve maruz kaldıkları risklere anlamlı bir cevap verebilmeleri için nasıl şekillendirmeliyiz? İşte tam da bu sorulara cevap bulabilmek için, bu raporda, **halihazırda farklı coğrafyalardaki feministlerin ve kadın hak savunucularının “insan hakları savunucusu” söylemine ilişkin eleştirilerine ve koruma rejimini toplumsal cinsiyetlendirerek dönüştürme çabalarına kulak vermeye çalıştık.** Zira, farklı coğrafyalardaki feministler uzun zamandır, bir yandan “insan hakları savunucusu” söylemine ve koruma mekanizmalarına eleştirel olarak yaklaşırken diğer yandan da **“kadın insan hakları savunucusu”** terimini kullanarak koruma rejiminin kadın hak savunucularının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dönüştürmesi için ciddi bir mücadele veriyorlardı. Nihayetinde “kadın insan hakları savunucusu” söylemi ve koruma mekanizmaları da eksikleri, çelişkileri ve eleştiriye açık öğeleriyle birlikte feminist mücadelenin bir kazanımıydı. Bu feminist mücadele sayesinde de farklı coğrafyalarda bulunan birçok kadın, ihtiyaç duydukları destek ve korumaya erişerek politik mücadelelerini ve hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürmeye devam edebiliyordu.

Farklı coğrafyalardaki feministlerin “kadın insan hakları savunucusu” söylem ve mekanizmalarıyla ilgili bu çalışmalarını ve koruma rejimini kullanma pratiklerini incelediğimizde bu deneyimlerin bize zengin bir literatür ve çok kıymetli bir alet çantası sunduğunu fark ettik. Zira feministler, bir yandan “kadın insan hakları savunucusu” paradigmasını eleştirirken aynı zamanda bu paradigmayı stratejik bir araç olarak kullanarak **sahadaki kadınların mücadelelerini “sürekli” kılabilmek için neye ihtiyaç duydukları** ile ilgili bir düşünme ve eylem pratiği geliştirmişlerdi.⁴² Bu pratiğin bize, **kadınların politik mücadelelerinin ya da hak savunuculuğu faaliyetlerinin “sürdürülebilirliğine” ilişkin bir soru** sorduğunu düşünüyoruz: *“Kadınların politik mücadelelerini ve hak savunuculuğu faaliyetlerini özgürce, güven içinde ve sağlıklarını koruyarak sürdürmelerinin önündeki engeller neler ve bu engelleri ortadan kaldırmak için neye ihtiyaçları var?”* Bu soruyu kıymetli buluyoruz.

Aslında bu çalışmada, tam da feministlerin “sürdürülebilirliğe” ilişkin sorduğu bu sorunun peşine düştük. “Kadın insan hakları savunucusu” paradigmasını kullanarak Türkiye’de politik mücadelelerin içinde olan ya da insan hakları savunuculuğu yapan kadınların, alandan dışlanmalarına veya alanı terk etmelerine sebep olan/olabilecek nedenleri ve bu nedenlere rağmen alanda kendilerine yer açmayı, mücadeleye devam etmeyi ve hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürmeyi nasıl başardıklarını incelemeye çalıştık. Elbette, bu raporda “kadın insan hakları savunucusu” vesilesiyle tartıştığımız meselelerin Türkiye’de ilk defa tartışmaya açılan konular olmadığını farkındaydık. Türkiye’deki kadınların, politik mücadelelerine devam edebilmelerinin veya hak savunuculuğu faaliyetlerini sürdürebilmelerinin tek ya da en etkili yolunun, “insan hakları savunucuları”nı koruma rejiminden alabilecekleri destek ve koruma olmadığını da bilincindeydik. **Ancak yine de “kadın insan hakları savunucusu” paradigmasının, bizlere, kadınların hak savunuculuğu faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen ve kimi zaman bu faaliyetleri sürdürmelerine engel olan tüm bu meseleleri ve bu meselelere ilişkin mücadele araçlarını bütüncül bir anlayışla görme olanağı sağladığı ölçüde kıymetli olduğu sonucuna vardık.**

Zira bu bütüncül yaklaşım bizim şunları bir bütün olarak görmemize ve tartışmamıza imkân sağladı: Her ne kadar son yıllarda sivil özgürlük alanlarında giderek artan baskılar nedeniyle odak noktamız haline gelmişse de Türkiye’deki kadın hak savunucularının faaliyetlerini güven içerisinde sürdürebilmelerinin önündeki **tek engel, devlet temelli ihlaller değil.** Kadınlar aynı zamanda, aile üyelerinden, yakın çevrelerinden, inanç temelli gruplardan

42 “Sürdürülebilirlik” kavramı için bkz. Jane Barry, Jelena Djordjevic, “What’s the Point of Revolution if We Can’t Dance?”, Urgent Action Fund for Women’s Human Rights, 2008.

ve en önemlisi birlikte mücadele ettikleri kişi ve kurumlar tarafından da saldırılara maruz bırakılıyorlar. Ve bazen bu saldırıların, devlet temelli ihlallerden çok daha ağır sonuçları olabiliyor ya da bu saldırılar kadınların politik faaliyetlerini sürdürmelerinin önündeki asıl engel haline gelebiliyor. Benzer şekilde, Türkiye’deki kadın hak savunucularının ihtiyaç duyduğu koruma, sadece fiziksel güvenliklerinin sağlanması (örneğin tutuklanmamaları ya da serbest bırakılmaları) değil; zira **birçoğu, doğrudan fiziksel bir saldırıya uğramasa da sürekli tetikte olma hali nedeniyle psikolojik problemler yaşıyor** ve bu yüzden de en çok ruh sağlıklarını iyileştirmeye yönelik desteklere ihtiyaç duyuyor. Ayrıca belki de en önemli hususlardan biri, Türkiye’de hak savunuculuğu yapan kadınların güçlendirilmesi ve korunmasının tek yolunun, saldırıya maruz kalan kadınların görünürlüklerini artırmak ve özellikle zaten tanınan bireyleri “kahramanlaştırarak” öne çıkarmak olmadığını görmek. Bu durum bize, her ne kadar şimdiye kadar Türkiye’de, giderek artan baskılara cevaben en çok bu koruma yöntemine ağırlık verildiyse de **risk altındaki bireyleri “insan hakları savunucusu” olarak idealize etmek ve kişisel hikâyelerini ön plana çıkarmak yerine, hak mücadelesi veren toplulukların hep birlikte güçlenebileceği, verilen destek ve korumanın alandaki herkese dokunabileceği kolektif temelli politikalar üzerine kafa yormaya ihtiyacımız olduğunu** hatırlattı.

Yani bu çalışmada “kadın insan hakları savunucusu” çerçevesini kullanarak Türkiye sahasındaki kadınların deneyimlerini analiz etme çabamız, kadınları bu terimi kullanmaya teşvik etmeye ya da bu terimi kullanmak konusunda ikna etmeye çalıştığımız anlamına gelmiyor. Aksine, rapor boyunca kadınların deneyimlerini, kendilerini tanımlamayı tercih etmedikleri bir teriminin içine sıkıştırmamaya özellikle özen göstermeye çalıştık. Biz daha ziyade “kadın insan hakları savunucusu” kavramını kendi kavramsal sınırlılığı içinde değil, farklı deneyimleri içerebilme ve açıklama yeteneğine sahip “açık bir kavram” olarak kullanmayı amaçladık. Dolayısıyla, Türkiye’de hak savunuculuğu yapan kadınların deneyimlerinin “kadın insan hakları savunucusu” kavramı ile ne derece açıklanabilir olduğuna yanıt aramaktan ziyade bu kavramı Türkiye’de insan hakları alanıyla teması olan kadınların deneyimlerini tespit edebilmek için bir araç ya da deyim yerindeyse bir “vesile” olarak ele almaya çalıştık. Böylelikle de Türkiye’de “insan hakları savunucusu” söyleminin cinsiyetlendirilmesine mütevazı bir katkıda bulunmayı hedefledik.

Bu alanı cinsiyetlendirme meselesinin uzun soluklu ve çok yönlü bir tartışmayı zaruri kıldığının, bu konuları tartışmanın tek yolunun “kadın insan hakları savunucusu” kavramı olmadığının ve bu araştırma sonucunda vardığımız sonuçların da alanın bizim erişemediğimiz öznelerinin dahil olmasıyla farklılaşacağına, şekilleneceğine ve dönüşeceği farkındayız. Tam da böyle olmasını istiyoruz. Bu raporla (şimdilik) suya bir taş atmış olduğumuzu ve o taşın bu alanda devam eden tartışmalara naçizane bir katkı sunacağını umuyoruz.



www.hm-berlin.org

MERKEZİ
HAFIZA
BERLİN